Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 26 (14750) 1992 чылдың февраль 8, суббота

Чагыдар өртээ 10 көп. Садар өртээ 50 көп.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Париж, февраль 7. (СЭТА-ның тускай корр.). Россияның Президентизи Б. Н. Ельцинниң Францияда аян-чоруу уламчылап турар. Аян-чоруктуң ийнги хүнүнде ол он ажыг ужуражыышкынны кылган. Ийи талалыг харылзаалары хөгжүдерингe хамаарышкан чугула документилерге ат салдынган.

Президент Францияда чурттап турар орус хамаатылар-биле база ужуражкан.

Президент соңгулдаларынга уткуштур

ХУУДА БОДАЛЫМ

Тыва Республиканың Президентизиниң кандидадынга кымны депшидер сен? Шак мындыг айтырыгны менден салыр болза харыым бо: Тыва Республиканың агроүлетпүр эвилелиниң даргазы Вадим Орамбалович Оюн дээр мен.

Чүге дээрге ол күш-ажылчы намдарын көдээ ажыл-агыйдан эгелээш, бо хүннерге чедир Тываның көдээ ажыл-агыйын хөгжүдүп сайзырадыр дээш бүгү билиин, күжүн, арга-дуржулгазын үндүрүп чоруур төлептиг удуртукчу. Оон бистиң ажыл-иживиске киирген үлүү биче эвес.

Кижилерге эптиг-эвилеңниң дилеглеринге, саналдарынга дыннангырын эскерип билген мен. Кандыг-даа ажыл дагзырга, ол ону эйизинге чедир эки кылыр дээш бодунуң билиин, күжүн, арга-дуржулгазын ажыглап тургаш, чүгле чогумчалыг кылырын бодаар, кончуг тура-соруктуг, туруштуг кижи. «Шекпээр» совхозка экономистеп, оон соонда директорлап турар үезинде-ле оон ажыл-ишчи чоруу оларга негелделиг. Дарганың кабинединге каш-даа катап барып, дилеглерни кылып чордум. Кижини кончуг кичээнгейлиг дыңнап алгаш, оон сооида айтырыгны харыылаар удуртукчуну келдирткеш, ону күүседири-биле айтыышкынны берип илереттинген. Ол дугайында бо совхозтуң ажыл-ишчилери болгаш өскелер-даа эки билир болгай. Оон дараазында чылдарда партия-даа, Советтер-даа ажылынга чорааш, экономиканы хөгжүдер, чоннуң амыдыралының деңнелин бедидер дээш бодундан хамааржыр бүгү чүүлдерни кылып келген. Ылангыя Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга ол соңгуткаар. Тургустунган айтырыгны кым шиитпирлээри, күүседири кижиге билдиче бээр, оон-биле дугуржуп алырынга эптиг чорган.

Шак мындыг төлептиг чоруу-биле В. О. Оюн каш удаа депутатка соңгудуп чораан. Ынчангаш бо дарганың экономиказын хөгжүдер, чурттакчы чоннуң амыдыралының деңнелин бедидер дээш улут ажылды ол кылып шыдаар билиг, күш, арга-дуржулга ында бар.

Алдын-оол ООРЖАК.
Кызыл район,
«Шамбалыг» совхоз.

Гонорарын «Шынның» агар санынче шилчидерин дилеглеп мен. **(Автор.).**

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮП, ДЕТКИДИМ

Бистиң республиканың дыка хөй районнарының, хоорайларының бүдүрүлгелериниң, совхозтарының, колхозтарының, албан черлериниң ажыл-ишчилери, ажылдакылары Тыва Республиканың Президентизиниң кандидадынга ТР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржакты депшиткен. Ол саналды кончуг чүүлдүгзүнүп, деткиир кижидир мен.

Чүге дээрге Шериг-оол Дизижикович-биле кады ажылдап чораан болгаш оон экономиканы ханы билирин, ажыл-агыйжызын, ажылчы чонга эптиг-ээлдээн, оларның дилеглеринге, саналдарынга дыннангырын эскерип билген мен. Кандыг-даа ажыл дагзырга, ол ону эйизинге чедир эки кылыр дээш бодунуң билиин, күжүн, арга-дуржулгазын ажыглап тургаш, чүгле чогумчалыг кылырын бодаар, кончуг тура-соруктуг, туруштуг кижи. «Шекпээр» совхозка экономистеп, оон соонда директорлап турар үезинде-ле оон ажыл-ишчи чоруу Тываның экономиказын сайзырадыр, чоннуң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш биче эвес ажылдарны кылган деп соңгукчуларының үнелеп турарынга каттыжар мен.

ТР-ның Президентизинге Шериг-оол Дизижикович Ооржак төлептиг кандидат дээрзин база катап айытказ, бир-эвес Президентиге соңгудуп алыр болза, республиканың экономиказын хөгжүдүп, чурттакчы чоннуң амыдыралының деңнелин бедидер дээш улут ажылды ол кылып шыдаар билиг, күш, арга-дуржулга ында бар.

Алдын-оол ООРЖАК.
Кызыл район,
«Шамбалыг» совхоз.

Гонорарын «Шынның» агар санынче шилчидерин дилеглеп мен. **(Автор.).**

ҮНДҮРҮГ ДУГАЙЫНДА

Россия Федерациязының Дээди Совединиң 1992 чылдың январь 24-теги даалгазынга дүүштүр, чурттакчы чоннуң социал камгалалы дээш экономиктиг реформаның эге үе-чадазының байдалдарында эргежок чугула хереглелдиг аъш-чем продуктуларынга болгаш монополдуг бүдүрүлгелерниң продукциязынга өртектер тургузулгазын таарыштырарын чурумчудар соруглабиле Россия Федерациязының Дээди Совединиң Президиуму болгаш Россия Федерациязының чазаа доктаалды хүлээп алган.

Ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң (студентилер болгаш школалар столоваллары, өске-даа өөредилге черлериниң, эмнелгелериниң, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң столоваялары, а ол ышкаш бюджеттен акшаландырар социал-культура адырының албан черлериниң болгаш организацияларының өске-даа столоваялары) боттарының бүдүрүлгезиниң продукциязының талазы-биле немээн өртек-үне дээш орулгаларындан үндүрүг тыртарын соксаткан.

Айыттынган бүдүрүлгелериниң бодунуң бүдүрүлгезинге продукцияны бүдүрүп база сайгарып турар үезинде ажыглааны продукция, ажылдар база ачы-дуза дээш оларны берген, кылган бүдүрүлгелерге төлөөн немелде өртек-үне дээш үндүрүгүнүң түүнүн бүдүрүлге чарыгдалдарынга хамаарыштырарын доктаатган.

Далганны, макарон база крупа кылыгларын, сүттү, кефирни, творогту, үнүш үзүн бүгү хереглекчилерге (оларны үлетпүр болбаазырадылгазын база үлетпүр хандырылгазын боттандырып турар бүдүрүлгелерден аңгы) сайгарып турар үеде немелде өртек-үне дээш үндүрүг ставказын 15 хуудга доктаатган.

Россия Федерациязының Экономика болгаш сан-хөө министерствозу, Россия Федерациязының күрүнеңниң үндүрүг албаны, Россия Федерациязының Монополиягa удур политика база чаа экономиктиг тургузугларны деткиир талазы-биле күрүне комитеди, Россия Федерациязының прокуратуразы, Иштики херектер министерствозу, Россия Федерациязының составында республиканың, өрайларның, областарның, автономнуг тургузугларның, Москва база Санкт-Петербург хоорайларның күүсекчи эргечагырга органнары «Бараан рынокторынга адаанна-жылга болгаш монополисчи ажыл-чорудулганы кызыгаарлаар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 5 үүлүнүң 1 кезээнде хораан үүлдерге хамаарыштыр ажыл-агый черлериниң база албан-дужаалдыг кижилериниң хөделнишкиннерни шиитпирлиг буруу шавар болгаш оларга хоойлужудулгада көрдүнген чурум ёзугаар харыысалга онаар, оон иштинде:

— ажыл-агый черлерин (өнчүнүң хевиринден хамаарылга чокка) адаттынган Хоойлунуң 23 үүлүнге дүүштүр артыкка алган арыг орулгазын бюджет орулгазынче кандыг-даа маргылдаа чокка киир шилчитпишаан, ол-ла хире хем-чээлдиг торгаалды онаар;

— эргелеп башкарылга органнарының болгаш ажыл-агый черлериниң эрге-дужаалдыг кижилеринге адаттынган Хоойлунуң 24 үүлүн ёзугаар харыысалга онаар. Оон аңгыда ол кижилерге прокурорнуң доктаалын ёзугаар суд чурум-биле административтиг хемчег кылдыр торгаал онаар.

Россия Федерациязының Монополияга удур политика болгаш чаа экономиктиг тургузугларны деткиир талазы-биле күрүне комитеди монополдуг бүдүрүлгелерниң орулгалыының (арыг орулгазының бот-үнеге хамаарылгазын) эң үстүкү деңнелин санаарының тодаргай хемчээлдерин болгаш чурумун бо чылдың март 1-ге чедир тодарадыр.

Бо доктаалды хүлээп алган үезинден күштүг болдуруп киирген.

АВТОБУС ХӨЛЕЗИНИ КАЖЫЛ?

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң биче Соведи «Хоорайның пассажир автотранспортунга чорааны дээш тарифтерниң хемчээлинин болгаш билет чок чорааны база чүүкту хөлези төлевейн ап чорааны дээш торгаалдарның дугайында» № 16 шиитпирни бо чылдың январь 23-те хүлээп алган.

Ында айытканын ёзугаар хоорайның пассажир автобүдүрүлгезиниң тааржыр экономиктиг байдалын хандырарынга болгаш өй-тавында орулгалыг болурун чедип алырынга (бир эвес автобустарның маршоуттарже үнериниң нормазын хандырар болгаш автобуска чорааны дээш төлевирни долузу-биле хавырып алыр болза) пассажир аргыштырылгазының (хоорай иштинге) тариви 80 көпеек хемчээлдиг кылдыр доктаадыры чугула. Ындыг тариф хоорайжылларга база бир улуг үүрге болурун барымдаалап көргеш, биче Совет хоорай иштинге автобустарга чорааныңың тариви 50 көпеек кылдыр доктаадыр базa пассажир автобүдүрүлгезинге азы коммерция-ажыглал албанынга (КАА) немелде акшаландырыышкын кылдыр 1-ги кварталда 1,6 млн. рубльди бюджеттен төлеп бээри эргежок чугула деп санаан.

Биче Советтиң шиитпирлээни болза:

1. Хоорай автотранспортунга чорааны дээш база чүүк сөөрткени дээш төлевир тариви 1992 чылдың февраль 1-ден эгелеп 50 көпеек хемчээлдиг кылдыр доктаадыр.

2. Санаттынган тарифти кудулатканы-биле холбаштыр автобүдүрүлгениң орулгаларының чедир алдынмазын дуглары-биле хоорай бюджединден бирги кварталда 1,6 млн. рубль чарыгдалдарны тускайлаар.

3. ПАТБ-ге көрдүнген пассажир аргыштырылгазының тариви бүдүрүлге черлериниң автотранспортунга хамаарышпас. Оларга пассажир аргыштырганы дээш төлевирниң хемчээлин чосөөктерин дилеп тыпкаш, вертолёт хонуп... дег шелчүгештерже ... сөөртүп турар. Дөрт ...-ле бир сарлыкты аргамчылап алгаш, улуг күш үндүрүп турган, ажык черже сөөртүп кээрин көрдүвүс. Чамдыкта 66 градус ийленчек черже, даг эдээнде ак черже сарлыкты сөөртүп үндүрүп кээр эрлер болду. Кылын хар хөртүктерниң шаптыктаарын канчаар, далбый тыртары сагындырар. Чамдыкта хорум-даштар козуртканнадыр төктүп бадарга, каш-даа метр бады баргаш, катап үнүп-даа кээрлер... Вертолет ужул келгеш, черге ийи метр четпейн чорда, үш сарлыкты кошкаш, азып каарга, чоруур черинче аппаар.

Вертолет мал сектери чыыр тускай «хөөрже» чоруптарга, оолдар оон өске черлерде өлген сарлыктарны чыып, белеткеп каар. Кежээлей бергенде оолдарны лагерьге эккээр. Оларга дезинфекция кылган соонда, чемненир, дораан-на удуп каарлар. Чүгле отрядтар даргалары штаб хуралынга барып, ажыл хүнүнүң түнелин үндүрер, чедер-четпес чүүлдерни ыяк чугаалажыр.

Штабтың ээлчеглиг хуралы. С. К. Шойгу бүгү албаннарның кыска илеткелдерин дыннаваш, айтырыгларны салып, чоруур түнелдерни, сагындырыгларны кылган. Вертолеттуң бир экипажы чем чок арткан. Ол дээш буруулуг кижиге шыңгыы харыысалганы онааган.

Чоруурувус бетинде райкүүском даргазы Ш. И. Намы суглар-биле чугаалажып турувуста, Москвада Медицина-биология айтырыгларының талазы-биле институттуң кылдыс эргелекчизи И. Б. Гоимаров мынча деп чугаалады:

— Бо черниң чону кончугла эрес-маадыр чоң-дур. Аңаа шуут бүзүредим. Агаар-бойдузу бо хире берге черге ажыл кылыр туржук, амыдыраг-чурттаары безин берге дээрзин карааам-биле көрүп, бүзүредим. Мындыг чонга дузалажыры—бистиң хүлээлгевис. Бүгү чүвени кылыр бис.

В. КРИВДИК,
В. САВИНЫХ.
Журналистер.

МӨҢГҮН-ТАЙГАНЫҢ КАШПАЛДАРЫНДА

Ыраккы Мөңгүн-Тайга районда мал аарыының нептерей бергенин республика солуннары мооң мурнунда бижип турган. Ол аарыг ам-даа уламчылап турар болгаш Тывада ниитизи-биле бүдүн чартык муң сарлык оон өлген. Оларның хөй нуруузу Мөңгүн-Тайга районда өлген. Ук аарыг Өвүр болгаш Бай-Тайга районнарда база нептереп эгелээн.

Чогум үүү деп аарыг дээрзи тодаратпаан.

Россия Федерациязының Президентизинин чанында Хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш айыылхалаптарның уржуктарын чайладыр талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. К. Шойгу удурткан экспедиция амгы үеде Мөңгүн-Тайга районда ажылдап турар. Экспедицияда кирип турар кижилерниң мурнунга салган сорулгазы болза, дагларда, онгарларда өлген сарлыктарның сектерин чыгаш, аарыгны улам нептеретпези-биле черге хөөп, арыглаары бооп турар.

Красноярскиден келген он кижи Тываның дагларынга баштайгы шылгалданы тутган. Ында өртүүлер, газчылар, суг адаанче шымныр кижилер, альпинистер болгаш спелеологтар каттыжып алган ажылдап турар. Олар эң берге байдалдарга ажылдаарлар. Халаптардан камгалал албанын Ю. Н. Корначев баштап турар. Оперативтиг камгалал отрядының начальниги З. З. Залиев-биле ужуражтывыс. Боду спелеолог кижи, Красноярск крайның болгаш Кавказтың хөй санныг куйларынга барып, ажылдап чораан.

Красноярскиде ышкаш, халаптан камгалал албанын Тывага база тургузары чугула дээрзин ол демдегледи. Тываны ыңай-бээр кезип чоруур туризм спортчулары берге байдалдарга таваржыр кээрге, ол дугайын бодаар апарганывыс чажыт эвес. 1980 чылдың май 2-де Яков Кром баштаан даг кыры үнер кижилер Узун-Хем бажынга 3388 метр (далай деңнелинден) бедик черге хар көшкеге бастырганда ындыг болдувус. Буйба дээр арт кырынга хар көшкеге таварышкан чолаачылары казып тыварда, Алма-Атадан болгаш Киевтен келген туристер даг хеминге дүшкенде, вертолет халавынга өлгеннерни тайгадан үндүреринге база ындыг болдувус. ○ Красноярскиден келген оолдар Тывага баштайгы даалгазын күүседип турда, оларга немештир Москвадан дөрт кижи составтыг база бир экспедиция чедип келгеш, дузалажып эгелээн. Москвачылларның командазын дуржулгалыг спелеолог (чер иштиниң куйларын шинчилээр специалист) Андрей Рожков удуртып келген. Команданың кежигүннери чер ишти шинчилээр, бедик даглар үнер талазы-биле бедик мергежилдиг. А. Рожков, Андрей Терентьев, Владимир Мельник экспедицияның өске кежигүннери-биле кады Мөңгүн-Тайганың кадырберт кашпалдарында эрес-шудургу ажылдап турарлар.

Бисте келген бо оолдар, шынап-ла, эрес-дидим кижилер. Олар Арменияга, Иранга болган чер шимчээшкиннериниң, Чернобыль, Тбилиси, Уфа халаптарының уржуктарын чайладырынга киржип, хөй кижилернин амы-тынын камгалап алган болгаш довурак-буулуг адаанда хөмдүнгеннерниң мөчүлерин тып ужулган. Оларның ам ажылдап турар чери база-ла амы-тынга айыылдыг—шимчеп бадыр чыдар көшке, меңгилерниң болгаш хөртүк-харларның кырында, адаанда ажылдап чоруп турарлар.

Альпинистер дагларда улуг ажылды кылып турар. Олар өлген сарлыктарны сөөктерин дилеп тыпкаш, вертолёт хонуп... дег шелчүгештерже ... сөөртүп турар. Дөрт ...-ле бир сарлыкты аргамчылап алгаш, улуг күш үндүрүп турган, ажык черже сөөртүп кээрин көрдүвүс. Чамдыкта 66 градус ийленчек черже, даг эдээнде ак черже сарлыкты сөөртүп үндүрүп кээр эрлер болду. Кылын хар хөртүктерниң шаптыктаарын канчаар, далбый тыртары сагындырар. Чамдыкта хорум-даштар козуртканнадыр төктүп бадарга, каш-даа метр бады баргаш, катап үнүп-даа кээрлер... Вертолет ужул келгеш, черге ийи метр четпейн чорда, үш сарлыкты кошкаш, азып каарга, чоруур черинче аппаар.

Вертолет мал сектери чыыр тускай «хөөрже» чоруптарга, оолдар оон өске черлерде өлген сарлыктарны чыып, белеткеп каар. Кежээлей бергенде оолдарны лагерьге эккээр. Оларга дезинфекция кылган соонда, чемненир, дораан-на удуп каарлар. Чүгле отрядтар даргалары штаб хуралынга барып, ажыл хүнүнүң түнелин үндүрер, чедер-четпес чүүлдерни ыяк чугаалажыр.

Штабтың ээлчеглиг хуралы. С. К. Шойгу бүгү албаннарның кыска илеткелдерин дыннаваш, айтырыгларны салып, чоруур түнелдерни, сагындырыгларны кылган. Вертолеттуң бир экипажы чем чок арткан. Ол дээш буруулуг кижиге шыңгыы харыысалганы онааган.

Чоруурувус бетинде райкүүском даргазы Ш. И. Намы суглар-биле чугаалажып турувуста, Москвада Медицина-биология айтырыгларының талазы-биле институттуң кылдыс эргелекчизи И. Б. Гоимаров мынча деп чугаалады:

— Бо черниң чону кончугла эрес-маадыр чоң-дур. Аңаа шуут бүзүредим. Агаар-бойдузу бо хире берге черге ажыл кылыр туржук, амыдыраг-чурттаары безин берге дээрзин карааам-биле көрүп, бүзүредим. Мындыг чонга дузалажыры—бистиң хүлээлгевис. Бүгү чүвени кылыр бис.

В. КРИВДИК,
В. САВИНЫХ.
Журналистер.

Тыва Республиканың улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле округ соңгулда комиссияларын тургузар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Улус депутаттарының Таңды, Сүт-Хөл, Улуг-Хем район болгаш Кызыл хоорай Советтериниң киирип келгенин барымдаалааш база Тыва Республиканың «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунуң 22 үүлүнге үндезилээш, Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле округ соңгулда комиссияларын дараазында составтыг кылдыр тургузар:

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

№ 21 Дорожный соңгулда округу

Жаров Алексей Максимович — № 1 сад ниитилелиниң бухгалтери.

Жибинова Татьяна Георгиевна — радио-телевидение дамчыдылга төвүнүң инженери.

Куулар Сергей Ооржак-оолович — Кызылдың авторук техникумунуң башкызы.

Лебедева Галина Васильевна — «Билиг» ниитилелиниң хоорай организациязының референдизи.

Лукьянов Андрей Николаевич — хоорайның пионер организациязының даргазы.

Петрова Алла Александровна — республиканың эмнелге-күш-культура диспансериниң медсестразы.

Свиридова Лидия Николаевна — Кызылдың авторук техникумунуң методкабинединиң эргелекчизи.

Шагдыр-оол Ондар Норбу-Самбуевич — Кызыл хоорк үүскомунуң иштики херектер килдизиниң шериг-житкен камгалал чериниң ажылдакчызы.

Шустов Иван Иванович— «Демократтыг Россия» шимчээшкининиң Тыва салбырының казначейи.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОН

№ 63 Алдан-Маадыр соңгулда округу

Куулар Ольга Сергеевна — «Алдан-Маадыр» совхозтуң бухгалтери.

Дадар-оол Монгуш Амчыгырович — Алдан-Маадыр аттыг музейниң Алдан-Маадыр филиалының эргелекчизи.

Монгуш Дарый Ундургуевна — Ак-Даш суурда ясли-сад эргелекчизи.

Монгуш Дока Ыдый-оолович — «Алдан-Маадыр» совхозтуң тракторизи.

Ооржак Анатолий Күдер-оолович — Ак-Даш школазының башкызы.

Ооржак Допаа Хербаевна — улус депутаттарының Алдан-Маадыр көдээ Совединиң специализи.

Ооржак Мерген Күдер-оолович — «Алдан-Маадыр» совхозтуң проравы.

Ооржак Надежда Дугаар-овна — Алдан-Маадыр ортумак школазының башкызы.

Ооржак Чечек Бавууевна — «Алдан-Маадыр »совхозтуң кол зоотехниги.

Сарыглар Карита Шугженмеевна — Ак-Даш суурда магазинниң садыгжызы.

Сат Дарья Часыг-ооловна — Алдан-Маадыр ортумак школазының башкызы.

ТАНДЫ РАЙОН

№ 97 Владимировканың соңгулда округу

Жуйкова Надежда Викторовна — «Россия» совхозтуң тараа цегиниң ажылчыны.

Никитина Наталья Владимировна — Владимировка суурда ясли-садтың ажылчыны.

Ондар Урана Сергеевна — Владимировка ортумак школазының директору.

Самбуу Наталья Николаевна — Владимировка ортумак школазының башкызы.

Суван Марта Сувандыевна — туберкулёзка удур санаторийниң эмчизи.

Сюрюн Сергей Булаганович — пенсионер.

Тас-оол Нелли Софьяновна — Владимировка суурда аптека эргелекчизи.

Фефелов Михаил Иванович — «Россия» совхозтуң механиги.

Чооду Наталья Намчиловна — Владимировка ортумак школазының башкызы.

Шойдак Георгий Тумендеевич — Кызыл-Арыгда тускай школада интернат эргелекчизи.

Эренчин Рада Сарыг-ооловна — «Россия» совхозтуң саанчызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОН

№ 118 Арыг-Бажының соңгулда округу

Дырыш-оол Григорий Кыргысович — Чааты ортумак школазының өөредилге эргелекчизи.

Доспан Шулуу Маадыевич — «Чааты» совхозтуң ажылчыны.

Донгак Валерий Дак-оолович — «Чааты» совхозтуң механизатору.

Доспан Юлия Туматовна — Арыг-Бажы ортумак школазының башкызы.

Конгар-оол Екатерина Кыргысовна — Чааты ортумак школазының башкызы.

Куулар Кара-кыс Тюлюшовна — улус депутаттарының Арыг-Бажы көдээ Совединиң күүскомунуң шериг-житкен столунуң начальниги.

Кызыл-оол Татьяна Сатовна — «Чааты» совхозтуң уруглар садының медсестразы.

Кылын-оол Севээн Кыргысович — «Арыг-Бажы» совхозтуң механизатору.

Мандышпаа Валентина Монгушевна — «Арыг-Бажы» совхозтуң саанчызы.

Мижит-оол Любовь Ховалыговна — Арыг-Бажы ортумак школазының башкызы.

Намчак-оол Валерий Ховалыгович — Арыг-Бажы ортумак школазының башкызы.

Тыртык-Кара Болат Донгакович — «Арыг-Бажы» совхозтуң механизатору.

Уйнукай Тамара Самдановна — «Чааты» совхозтуң веттехниги.

Чамбал Роза Донгаковна — «Чааты» совхозтуң шан эргелекчизи.

Чимиске Николай Ховалыгович — «Чааты» совхозтуң механизатору.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың январь 24.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, пенсионер Уин-оол Андреевич Бавун-оолдун 65 харлап тура, 1992 чылдың февраль 6-да мөчээнин Тыва Республиканың Дээди Соведи, Министрлер Чөвүлели болгаш Агроүлетпүр эвилели ханы кажыдал-биле дыңнадып тур.

ТЫВА РЕСПУБКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ

ТЫВА РЕСПУБКАНЫҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

ТЫВА РЕСПУБКАНЫҢ АГРОҮЛЕТПҮР ЭВИЛЕЛИ

ӨГ-БҮЛЕДЕН ХАМААРЖЫР

Кандыг-даа ниитилелдиң төвгүзүнде өг-бүле — кижизидилгениң эң-не эгелекчи, чугула - уязы болуп келген. «Шаг шаа-биле турбас» деп чоннуң чугаазының шынныын совет ниитилелде өскерилгелер, бууبراашкынар бадыткап турар.

Чуртта байдал бо хире нарын, садыг-саарылга колдап турар үеде өг-бүленин кижизидикчи ролю, ниитилел мурнунга ажы-төл кижизидилгези дээш харыысалгазы кажангызындан-даа артык беднир апаар.

Чоокка чедир-ле өг-бүле, школа, өредилге черлери, күш-ажылчы коллективтер кижизидилге ажылының талазы-биле бот-боттарынче чугжур турганы чажыт эвес болгай. Ынчалза-даа кижиде бар амыдыралчы, ажылчы, кижизиг эки шынарларның эге дозу ылап-ла оң төрээн өг-бүлезинге бир дугаарында хевирлеттинер дээрзин эртемденнериң чугулалап, демдеглеп турары анаа-ла эвес.

Каттышкан Нациялар Организациязы 1994 чылды — өг-бүле чылы деп шиитпир хүлээп алганы база-ла бир ханы, кижизидикчи уткалыг.

Өг-бүленин кижизидикчи ролюн деткивес арга чок, ону ёзулуг чөленгиниш болдуруп турар школа болгаш өске-даа өредилге черлери бо чугула айтырыгже эглип, бир янзы ажылдаарын черчерде школалар, башкылар коллективтери комплекстиг планының кол өзээ кылдыр киирип турар.

Бо чүүлүмге хөй уруглар-лыг, ортумак назылыг бир өг-буленің уругларының кижизидилгези дээш амыдыралчы туружун көргүзер бодадым.

Чадаананың Карл Маркс кудумчузунда 7 дугаарлыг бажыңга ажыл шагының соонда кире дүжүп, өгүнүн херээжен ээзи Зоя Иргитовна Кара-Сал-биле аяк шайны аартап ора, чугаалажып, чүгле уруглар кижизидилгезинге эвес, өске-даа айтырыларга доктаадывыс.

— Бөгүнгү болуп эрткен кадыкшылга хүнүнге хамаарыштыр бодалыңарны дыннаксап тур мен, Зоя Иргитовна, — деп мээн баштайгы дилээмге:

— Мен бодаарымга, моон соңгаар чүгле удуртукчуларның, депутаттарның, хөй-ниити организацияларының эвес, харындаа бистериң, ада-иелериң өг-бүлевиске ажы-төл-биле хүн бүрүде чорудар бүгү талалыг ажылдың чүгле эгези салдынган ышкаш болду — деп, ол харыылады. —Ажылгыр, кандыг-даа бергелерни ажып эртип шыдаар кижилер дээрге-ле, харын бир дугаарында, кадык болгаш корумчурумнуг болуру чугаажок. А бо хөй уруглардың келир үези, салым-чолу дээш, бир дугаар харыыны, арынүүрну тудар кижилер — ада-нези, бистер бис деп чүвени ылап-ла медереп турар бис. Мынча кижини кижизидип, өредири дээрге ындыг амыр эвес, хөй-ле «дусту чиир» дизе, хөөрединшкин чок-ла болгай — деп, Зоя улашты.

Арыг-силиг дөрт өрөөл бажында ада-нези дег, чазык, хайырга дег кара кыстар, оолдар өрөөлдерде бирле чүвени кылган, номчуттунган, чурук чураан, чечектер суггарган турлар.

Сески класста өөренип турар Оксана авазы-биле кухнага аъш-чем кылчып, аяктар чуп, стол кырын дерип каапкаш, дүкмаларынга дузалажы бээр аразында. Зоя Иргитовна-биле чугаавысты уламчылап ора, амгы рынөк харылзаалараның үезинде өг-бүле бюджединиң, дузалал ажыл-агыйының дугайында хөөрештивис.

Стол кырынга делгээн эттчем, кат-чимис, вареньелер, дустуг хаван чаа, дузаан ногаалар бүдүрериңге сес классчы кызы Оксана баштааш, оол, кыс дүкмалары шупту киришкен.

— Картофельден аңгыда, помидор, огурец, морковь, свекла, согуна, харын-даа укроп аймаанга чедир олуртуп турар бис. Бо чылын каттарга немештир инек-караа база олуртуп алдывыс. Өөредилге соонда огородка кым, чүну кылырын авам, ачам айтып кааргa, дүкмаларым-биле боттарывыс ногааларның богун аштап, суггарып турар бис. Бис ажылдавас болзувусса, чай чок ажылдыг авам, ачам бүгү-ле чүвеге кайын күш четтигер — деп, Оксана чугаалады.

Уругларның авазы эң улуг кызы, ам күрүненің педагогика институдунуң дыл факультединде өөренип турар Чечектің ажылчы шынарынга аажок чоргаарланыр болду:

— Ол дээрге Хову-Аксында ажылдап турар дүкмазы Надязын, Кызылда столоваяда ажылдап турар Аяназын, педучилищениң 3-кү курузунда Саяназын черле олуртпас, чайгы ажылдарны планнааш, тургузуптар кижи-ле болгай. Чечээм ам өгленип алган, кыс уруглуг. Ол бодунун өг-бүлезинге база төлептиг ээ, ажы-төлүнге эргелиг ава болуп шыдаар дээрзинге бүзүрелим улуг — деп, кырган-ава Зоя Иргитовна улам-на чоргаарланып чугаалаар.

— Кара-Салдарның найыралдыг, кадык чаагай өг-бүлезинден үнген уругларының кижизиг, эвиленээлдек, ажылгыр шынарлары оларның ачазы, Чадана автобаазазының инженери Данзычы Момуй-ооловичиниң ада хүлээлгезинге төлептинде деп санаар бис — деп, школа директору, уругларның өөренип турар класстарының баштынчы башкылары чугаалаарлар.

Инженер кижиниң ажылы берге болгаш чымыштыг дээрзи кымга-даа билдингир. Ынчалза-даа Данзычы Момуй-оолович школада төрелдер комитединиң кежигүнү, чүгле уругларының эвес, ниити школаның өөредилге-кижизидилге ажылынга бичии-даа бол, кандыг-ла-бир ажыктыг, ачылыг дузалажып турар.

Ие сөзүн ыдыктыг, ада сөзүн ажыктыг деп үнелеп, кара чажыңдан эки, дыңнангыр өскен, ажылгыр уруглар кажан-даа багай чүвеге кирбези билдингир.

— Силерниң меңээ салган база бир айтырыңар дугайында бодалым мындыг — дээш Зоя чугаазын уламчылады... — Арагалаашкын, таакпылаашкын кадыкшылдың чартының ап турар дээри-ле шын. Арагалаар кижи биле арага ишпес кижилериң хевир-дүрзүзү-даа, сагыш-сеткили-даа көңгүс аңгы. Шаанда өгбелериң 30 харга чедир аныяк кижилер арага ишпес деп чаагай чаңчылынче дедир эглип, уругларга оон ужур-утказын, ажыктыг талазын өөредир, тайылбыр кылыр үе келген.

Өг-бүле бүрүзү, бистер ада-иелер, чаңгыс-даа, хөй-даа уругларның келир үези эки, чогумчалыг, аас-кежиктиг, болурунче угланган, харыысалгалыг кижизидилгени чорудар апаар бис.

Кедизинде ажы-төлүвүс бистерге чоргааралдың сөзүн сөннээр, а ыңдыг аас-кежиктиг кыныр ада-иелер хөй-ле болзунам деп күзээр мен — деп, сес уругларның авазы, хөй-ниитичи, ажылгыр ава Зоя Иргитовна Кара-Сал йөрээл салды.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА.

«ХУУЛГААЗЫН ЧҮҢ» БҮДҮРҮЛГЕ

Тыванын найысылалында ажыттынган Амыдырал хандырылга бажыңында «Хуулгаазын чүң» аттыг чаа бүдүрүлге ажылдап эгелээн. Оон цегинде бежен ажыг япон дерилгелерни тургускан. Оон башкарыкчыларында орус, тыва кыстар ажылдап кирген.

«Хуулгаазын чүңүн» коллективи джемперлерни болгаш оон өске-даа чылыг хөйленнерни аргып үндүрүп эгелээн. Кылган продукцияны садыгларже киирер. Районнарже база чорудуп турар.

Оон аңгыда аът челиндеп болгаш сарлык дүгүнден аргамчыларны, тыва өглерниң кожаалап-куржаңгыларын база кылырлар.

Аргыырынга хереглээр аңгор өшкүлериң дүгү база бар. Хептер аргыырынга сонуургалдыг кижилер база маңаа кээп, чагыгларны ап, бажыңнарынга кылгаш, эккеп дужаап болуруи ол бүдүрүлгенин директору Нина Дмитриевна Фельдман чугаалап турар.

ЧУРУКТАРДА: «Хуулгаазын чүңүн» аныяк ишчилери Сарыглар Чечек, Чайкина Натпит-оол.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БОТТАРЫВЫС-ЛА БУЛГАНЫП КӨРЭЭЛ

Бо чылдың январь 17-де үнген «Шын» солунда М. Кыралыг-Караның «Элекке шуугаан хераа бар бе?» деп эгелиг чүүлүн номчаш, оон ол саналынга каттышпайн турарымны бижикседим. Аңаа хамаарыштыр бодумнуң бодалымны илередип көрейн. Бистер, тывалар, алгы-кешти боттарывыс болбаазырадып ап, эттеп, оон хеп даарап, баг, аргамчыдаа кылып ап чордувус. Ол үениң кыганнары-даа, аныяк-өскени-даа бо ажылды эки кылып билир чорду.

Алгы-кешти боттарывысла болбаазырадып кылып ап чораанывысты үстүү черлерден айтыышкын кээргеле, ара соксадып каапкаш, аныяк салгалывыс көрбес кылдыр хоругдадып алган турдувус. Ам кээп ол кылып чораан ажылывысты өске улус өттүнүп алгаш, алгы-кеживисти 500-600 километр ырак черже сөөртүп, өске черге хөлезилеп тургаш, эттеттирер деп турардыр бис. Ынча ырак черже алгы-кеш сөөртүрүнге кайы хире үешан чидирер-дир бис? Оон кайы хире халалыын чүге черле билбейн турар бис? Ол дээрге артык чарыгдал-дыр.

Мен бодаарымга, бистиң ам-даа чедир билбейн турар бир-ле үүлүвүс бар. Алгыны идээлеп, будуурун эки билбес болгай бис. Ону идээлээрде, үүгле хойтпак божазы-биле кылып ап чордувус. Эртем-техниктиг дедшилгениң амгы үезинде алгы эттээрин, ону будуурун чүге механизастап ап болбас деп?

«Сукпак» совхозта дөрт аныяк оол эжен-эңмежок алгыны эттээш, чоннуң хереглелин хандырып тур ышкажыл. Бараан өртээ эмин арттир улгаткан амгы үеде алгы-кеживисти болбаазырадыр фабриканы Тывага чүге тудуп ап болбас бис? Ону ылап-ла Кызылга тудары албан эвес-ле болгай. Кызыл-Мажалыктың болгаш Кызылдың эзт комбинаттарының соккан малының кештерин болбаазырадыр фабриканы Шагаан-Арыг хоорайга чүге тудуп ап болбазыл? Дуу ол талыгырда Черногорскиже алгы-кеживисти сөөртүп турарының ориунга Тывага фабрика тудуп алырывыска эки-даа ышкаш.

Бир-ле бүдүрүлге чери ажыдар дээнде бойдуска, экологияга хора чедирилтеринден корткаш, оон сезингеш, чаа будуурулгелер туттпайн баар улус болгай бис. Бойдуска, долгандыр турар хүрээлелге хора чедирбейн, бүгү дүрүмнерни сагып тургаш, боттарывыс алгы-кеш болбаазырадыр фабрика тудуп алыр болзувусса, ында багай чүү деп. Аңаа будурген алгы-кешти боттарывыска ажыглаарындан артып калганын даштыкы чурт тарже-даа сайгарып болгайла бис. Оон кадында ажыл-дилге-кижизидилге ажылынга бичии-даа бол, кандыг-ла-бир ажыктыг, ачылыг дузалажып турар.

Ие сөзүн ыдыктыг, ада сөзүн ажыктыг деп үнелеп, кара чажыңдан эки, дыңнангыр өскен, ажылгыр уруглар кажан-даа багай чүвеге кирбези билдингир.

— Силерниң меңээ салган база бир айтырыңар дугайында бодалым мындыг — дээш Зоя чугаазын уламчылады... — Арагалаашкын, таакпылаашкын кадыкшылдың чартының ап турар дээри-ле шын. Арагалаар кижи биле арага ишпес кижилериң хевир-дүрзүзү-даа, сагыш-сеткили-даа көңгүс аңгы. Шаанда өгбелериң 30 харга чедир аныяк кижилер арага ишпес деп чаагай чаңчылынче дедир эглип, уругларга оон ужур-утказын, ажыктыг талазын өөредир, тайылбыр кылыр үе келген.

Өг-бүле бүрүзү, бистер ада-иелер, чаңгыс-даа, хөй-даа уругларның келир үези эки, чогумчалыг, аас-кежиктиг, болурунче угланган, харыысалгалыг кижизидилгени чорудар апаар бис.

Кедизинде ажы-төлүвүс бистерге чоргааралдың сөзүн сөннээр, а ыңдыг аас-кежиктиг кыныр ада-иелер хөй-ле болзунам деп күзээр мен — деп, сес уругларның авазы, хөй-ниитичи, ажылгыр ава Зоя Иргитовна Кара-Сал йөрээл салды.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА.

Анна ООРЖАК.
Пенсионер.
Кызыл-Мажалык суур.

Бистиң консультациявыс

ЧАА ХЕВИРНИҢ ҮНДҮРУГЛЕРИ

Бо чылдың январь 1-деи эгелеп Россия Федерациязы үндүрүглер дугайында чаа хоойлулар хүлээп алган болгаш оларны боттандырып эгелээн. Ол хоойлуларның иштинден акциздер болгаш немээн өртектен үндүрүглер мооң мурнунда турган, сатканындан 5 хуу үндүрүгү база саарылгадан үндүрүгү солаан чаа хевириниң үндүрүглери бооп турар. Ол хоойлуларны бо чылдың январь 1-ден эгелеп боттандырып эгелей бергени-биле холбаштыр янзы-бүрү билдинмес айтырыглар тургустунуп кээп турар болгаш чамдык албан организация, бүдүрүлге черлери, кооперативтер, коммерсантылар шуут билбес бооп турар.

Ону барымдаалааш, бо хоойлулар дугайында тайылбырны солун, сеткүүл, радио, телевидение дамчыштыр чонга таныштырары эргежок чугула апарган. Ынчангаш «Шын» солунну дамчыштыр тайылбыр бээр бодап тур мен.

БИР ДУГААРЫНДА, акциз деп чүл? Ол дээрге дөрт үндүрүг эвес-тир. Ону чүгле арага аймаа бүдүрүп турар, балык үүргенези, эки балыктан кылган консервалар бүдүрер, шоколад, таакпы, хевис, автомашиналар болгаш оларның резина дугуйларын, ювелир кылыглар, бриллиант, фарфор болгаш хрусталь бүдүрер, шынарлыг болгаш өртээ улуг өлүк кежин эттеп, оон идикхеп аймаа, бөрт, моюндурук кылып турар бүдүрүлге черлери төлээр.

Ынчаарга ол акцизтиң хемчээли үстүнде айыттынган бүдүрүп үндүрген бараанларга аңгы-аңгы болур. Чижээ, водка бүдүрүп турар Кызылдың пиво заводу водкага 80,0 хуу акцизти санааш, оон үндүр садар өртээнге киирер. А бир эвес хой кежиндеи ону эттээш, дублёнка тон даараан болза, оон өртээнге үндүр садарда, 35 хуу акцизти немээш садар. Арага бүдүрер черлерден өске бүдүрүлгелер үстүнде айыттан бараанларны бүдүрүп сатканы дээш акциз дээр үндүрүгү бюджетче айның 13-те 23-те база дараазында айның 3-те шилчидер ужурлуг, а пиво заводу араганы садып үндүрүпкениниң соонда, 3 хонуктан эртпейн, ол үндүрүүн бюджетче шилчидер.

Акцизтериң түүн санап үндүрүп, ону сатпаан бараанларны чыып бижип турган ведомостардан санап үндүрер. Ол ведомостарга бараанның азы, саны, акцизти киирип, саткан өртээ турар. Ону бухгалтер бирги документилер (фактуралар, счёттар, накладнаялар) ёзугаар ведомосче киир бижиир.

Немээн өртектен үндүрүглер дугайында эллээн улуг тайылбыр негеттинер. Немээн өртектен үндүрүгү шупту бүдүрүлгелер, организациялар, кооперативтер, коммерсантылар, колхоз-совхозтар дээш янзы-бүрү банкыда агар санныг юридиктиг эргелиг кижилер болгаш каттыжышкыннар, биржалар, компаниялар төлээр апаар.

Даштыкы чурттарның Россия Федерациязының девискээринде тургустунган болгаш бүдүрүлге кылып, коммерция ажылы чорудуп турар черлери база-ла бо үндүрүгү төлээр. Оон ынай хууда ажыктыг сайгарылга кылып чорудуп турар кижилер, юридиктиг эргези чокдаа болза (агар саны чок, таңмазы чок), база оларны чылда саарылгазының түүү 100 мүдан эвээш эвес таварылгада ол үндүрүгү төлээр.

Немээн өртектен үндүрүгү бараан саарганда, тудуг азы өске-даа септелгетудуг ажылы кылгаида, чонга болгаш албан организация, бүдүрүлге черлериге ачы-дуза чедиргенде оон түүн-ден бюджетче 28 азы 21,88 хууну киирер. Бараанга шимвевес кол хөреңги, электри болгаш чылыг энергиязы, газ, янзы-бүрү дериг-хереклер база хамааржыр.

Кылган ажыл саарылгазынга тудуг-монтаж болгаш септелге-тудуг ажылдары, өртем-шинчилел ажылдары, технологтуг болгаш телевидел кылган ажылдар хамааржыр. Ачы-дуза чедиргенде, оон кирген саарылганы түүнден немээн өртектен үндүрүгү күрүне бюджединче киирер. Ынчаарга черни арендага берген дээш киирип алган орулгага үндүрүг онаавас.

Немээн өртектен үндүрүг төлевес черлерге үү хамааржыры:

— даштыкы чурттарже үндүр саткан бараанларның өртээ, чүүк болгаш пассажир сөөрткен дээш алган орулга;

— хоорай иштинге азы хоорай чанында черлерже пассажирлер сөөрткенинден кирген орулга;

— квартира өртээ;

— бажың-балгат болгаш күрүне өнчүзүн хуужутканыңдан кирген акша;

— аренда өртээ (күрүне бүдүрүлгелерин);

— камгалал кылганы дээш кирген саарылга;

— улус өредилгезиниң черлериниң өреникчилерни азы эллээн чаштарны янзы-бүрү бөлгүмнер, секциялар, студияларга, өредилгеден дашкаар даштыкы дылларга өөреткени дээш база ясли-садиктерге бичии уруглар-ны тургусканы дээш ап турар төлевирлер;

— культура албан черлериниң ачы-дузазы, массалыг спортчу болгаш янзы-бүрү хемчеглерден кирген саарылга;

— хөөржүдүлге үезинде чедирген ачы-дузазы дээш кирген саарылга, оон иштинде хөөрге тураскаалдар кылганы дээш;

— күрүненин кусели-биле кылдынган өртем-шинчилел ажылдары бооп турар.

Немээн өртектен үндүрүгнүң хемчээли:

— хостуг өртек-биле азы тариф-биле саттынган бараан болгаш ажыл азы ачы-дуза саарылгазындан 28 хуу;

— кыдыгаарлап ваан өртек, азы тариф-биле саткан бараан, ажыл, азы ачы-дузадан кирген саарылгадан — 21,88 хуу;

— бир эвес үүрмектеп садар садыг черлериндеи азы ниитиниң чемненилге черлериндеи садып алган өртээнден ажыр өртекке садып саарганда оон үүнүп келген артык ылгалындан 21,88 хуунуу бюджетче киирер.

Ынчаарга ам кандыг-даа бүдүрүлге чери, ачы-дуза чедирер чер, коммерсантылар, кооперативтер бодундан үндүр садар бараанларының, ажылдың, ачы-дузазының өртээнге немээн өртектерге салыр үндүрүгүнүң түүнүн киирген садар.

Санажылга документилеринге (фактураларга, накладнаяларга, поручениелерге, требованиелерге) ылап-ла «немээн өртектен үндүрүг» деп бижээш, оон түүн тускай айтыр ужурлуг. Бир эвес ынчаар айытпаан санажылга документилери банкыга кээр болза, банк ажылдакчылары ону эрттирбес.

Янзы-бүрү билдинмес айтырыгларның тыптып кээп турарын барымдаалаш, маңаа көскүзү-биле каш чижектерден киирип көрейн.

Бирги чижек. Совхозтуң бүдүргей судунуң бот-унези 10 мүн рубль болган. Аңаа совхоз боду орулга алырыбиле 30 хууну немелде ылган азы 3 мүн рубль, каттышкаш, 13 мүн рубль болган. Кызылдың комбинадынче үндүр садарда, совхоз немээн өртектен 28 хуу үндүрүгү каткаш, үндүр садар азы 3640 рубльди немээш (13000×28%). Фактура бижиирде совхоз сүүтүн өртээн 13000 рубль, немээн өртектен үндүрүг 3640 рубль, каттышкаш, 16640 рубль деп бижиир.

Сүт комбинады совхозка 16640 рубльди төлээр. Ол сүүтү ачыглап, ону савалааны база электри, чылыг энергиязы, шалын дээш сүт комбинады янзы-бүрү чарыгдаллар үндүрген. Оон түүү 1500 рубль болган. Ам бодунун өртээн тургузарда комбинат совхозка төлөөн 3640 рубль түүнүг үндүрүүн 16640 рубльден кааш каапкаш, арткан 13000 рубльге 1500 рубльди кедер. Чижээ: 16640—3640+1500 = 14500 рубль. Оон кырынга 28 хуунуу немээр азы 4060 рубльди (14500 р+4060 р=18560 р). Бо өртек-биле сүт комбинады садыг черлеринче чорудар. Ол чорударда база-ла фактуразынга ийи аңгы одурууга баштай сүүтүн өртээн 14500 рубль, дээш соо алаанда «немээн өртектен үндүрүг» деп бижээн 4060 рубль деп бижиир. Ниитизи-биле 18560 рубль.

Садыг чери ол сүүтү 18560 рубль-биле садып алгаш, боттарының садыг немелдези 45 хууну 18560 рубльден тыпкаш азы 8352 рубльди каткаш, садып алыкчыларга 26912 рубль кылдыр үндүр садар. Чижээ: 18560 р +45% (18560 рубль +8352 р).

Ынчаарга ам бо сүүтүн өртээ совхозтан эгелээш, магазинге кирип, чонга саттынгыже чедир колдуу 2 катап чыгыы өскен-дир. Сүт дээрге кызыгаарлаан өртектиг бараанларның аразында кирип турар болгаш ында мооң мурнунда турган өртээнден 3-теи өрү катап улгаттырбас деп каан.

Бо чижектен алырга, сүт комбинады күрүне бюджединче 420 рубль түннүг үндүрүгү киирер, азы ол дээрге совхозка төлөөн үндүрүү-биле бодунуң санаан үндүрүүнүн аразында ылгалы-дыр. (4060 р—3640 р).

А садыг чери база-ла сүт комбинадынга төлөөн үндүрүү-биле бодунуң санаан үндүрүүнүн аразында ылгалын күрүне бюджединче киирер.

Садыг организациялары болгаш хууда магазинниг кижилер садыг немелдезин (торговая надбавка) Кыдыкы Соңгу чүктүн база оларга деннээн черлерге 45 хуудан, а өске арткан черлерге 25 хуудан эрттирип болбазын хоойлуда айыткан. Бистин республикага 45 хуудан эрттирбес. А эзт болгаш үс аймаанга (малдың сүдүнден кылган) 30 хуудан (бистин республикага), а өске черлерге 15 хуудан эрттирбес.

Чонга ачы-дуза чедирер организациялар, бүдүрүлгелер өскээртен чиг этти, материалдарны, артык кезектерин хостуг өртек-биле садып алган болгаш база ол өртекке немээн өртектен үндүрүг киирип турар болза, ол ыдыг өртектиг үүлдерден кылган чагыгларны ол-ла өртекке кылгаш, оон кырынга боттарының садыг немелдезин (торговая надбавка) немээш, чамычыгардан телеттирер.

А бир эвес өртектерге, тарифтерге үндүрүгүн киирип каан, таварылгада база материалдың, артык кезектерниң өртээн киирип кааанда, ынчан чагыкчылардан ол-ла өртекти төлеттирер. Бюджетке үндүрүг төлээрде хандырыкчыларга төлөөн үндүрүү-биле база ачы-дуза чедирген түүнүнден 21,88 хуунуу санаан түүнүнүн ийи аразында ылгалын бюджетче шилчидер.

Ийиги чижек: Баш таавар черге химиктиг аргабиле бай дүгүн дыдырарткан дижик. Материалдың өртээ 11 р. 52 к. (оон иштинде төлөөн үндүрүү 1 р. 86 к. садыг немелдези 3 руб.), шалыны 9 р. 56 к. каттышкан бот-үне 21 р. 08 к. (11 р. 52 кап.+9 р. 55 к.). Оон кырынга орулга алырыбиле 5 р. 27 кап. немээн, шупту 26 р. 35 кап. Мооң мурнунда хандырыкчыга төлөөн 1 р. 86 кепеекти казааш (26 р. 35 к.—1 р. 86 к. =24 р. 49 к.) 28 хуу үндүрүгүү ачы-дуза кылган өртээнге киирер.

$$\frac{(24\ р.\ 49\ к. \times 28\%}{100} = 6\ р.\ 86 к.$$

Клиентиден 31 р. 35 к. төлеттирер (24 р. 49 к.+6 р. 86 к.=31 р. 35 к). А бюджетке 5 рубль киирер, азы 6 р. 86 к.—1 р. 86 к=5 р.

Бир эвес хөлезилиг - дуза чедирип турда, клиент кижи материалдың, артык кезектерниң өртээн аңгы немей төлөөн болза, ынчан 21,88 хуу үндүрүгүү чүгле ачы-дузаның бодунуң өртээнге база клиентиниң төлөөн өртээ-биле төлөөн өртектериниң ылгалынга санаар.

Нарын радио, телеаппаратуралар база өске-даа нарын амыдырал хандырылга эт-хереклелдерни сеңтээнде, оларның магадыладлыг хуусаазы өртээнде, оон кирген саарылгага үндүрүг онаавас.

Үшкү чижек: Садыг чери бир фабрикадан хостуг өртек-биле 128 мүн акшаның баразының садып алган, оон иштинде 28 мүн рубль үндүрүгү база төлөөн. Боттары ол бараанны 166,4 мүн рубльге садып-сайгарган. Бо садыг чери күрүне бюджединче 8,4 мүн рубль азы 38,4 мүнүн 21,88 хуузун киирер. (166,4—128×21,88%).

Комиссияга бараан хүлээп ап саарганда оон чүгле комиссия чыыжының түүнүнден 21,88 хууну бюджетче киирер.

Белеткел черлери, базазар-саарар-хандырар черлер болгаш база өске-даа ийи черниң аразына саарылга кылып турган, ачы-дуза чедирип турар черлер боттарының орулгазын ол кылган ажылдары дээш немелде хуу салып турган алганда, ынчан ол алдынган орулгадан 21,88 хуу үндүрүгү күрүне бюджединге киирер.

Аукционга бараан азы шимчевес хөреңги сатканда, аукционга баштай келген өртээ-биле ону аукционга үндүр саткан өртектериниң ылгалынга 21,88 хуу үндүрүг салдынар. А аукционга киришкени дээш киреринің өртээн төлээн орулга 28 хуу үндүрүгге онаажыр.

Биржалар 21,88 хуу үндүрүгү биржа чыыжындан, брокерлээр черлер саткан өртектен, садыглажышкынга киржир эрге дээш төлөөн чыыжындан төлөөр. А бир эвес оон аңгы реклама, информация-коммерция өртээ дээш киирген орулга бар болза, ол орулгага 28 хуу үндүрүг онаажыр.

Санаторий-курорт черлери база албан организация черлериниң дыштанылга черлери, туристер-экскурсиялар черлери үндүрүг төлээр. Садып-саарган путевкаларының өртээнден 21,88 хуу үндүрүгүү тырткаш, мүрнунда аъш-чем, орук болгаш өске-даа үүлдерни садып ап турган төлөөн үндүрүүнүн түүн бодунуң санап алган 21,88 хуу үндүрүүнүн ийи аразында ылгалын күрүне бюджединче шилчидер.

Бухгалтерияга немээн өртектен үндүрүглериниң учедуп мындыг янзылыг кылыр.

Бо үндүрүгү № 68 «Бюджет-биле санажылга» санында «немээн өртектен үндүрүг» деп тускай субсчетка көргүзер. Өскээртен садып алган болгаш боттарының бүдүрүлгезинге, ажыл-агыйынга ажыглаан материалдыг өртектиглерге, чиг этке, одалга үүлдерге болгаш четчелээр кезектерге салдынган немээн өртектен үндүрүгү бүдүрүлге чарыгдалдарының база саарылга чарыгдалдарының саннарын, че үндүр бижиивес. (20, 23, 27, 44 дээн ышкаш саннарже).

Үстүнде бис санажылга документилерингe немээн өртектен үндүрүгү ылап-ла тускайлап аңгы бижиир дээн болгай бис. Ынчангаш садып ап турар организациялар, бүдүрүлге черлериниң бухгалтерлери бо үндүрүгү учеттуң 68 дугаарлыг санының дебет талазынче база 60,76 болгаш өске-даа саннарының кредит талазынче демдеглей бижиир.

Садыг база хөй-ниитиниң чемненилге черлери хандырыкчылардан келген бараанларда салдынган болгаш төлөөн үндүрүүн учеттуң 41 дугаар санының дебет талазынче база 60 дугаар санның кредит талазынче демдеглей бижиир. А садып алыкчылардан алган немээн өртектен үндүрүгү бир эвес ол саарылга санында (46 сан) база саарган түнде кирип турар болза, хандырыкчы азы керээ чарыг хүлээнип алган чер ону учеттуң 46 дугаар саарылга санының дебет талазынче база 68 санның кредит талазынче демдеглей бижиир.

Үүрмектеп садар бараанларны садып турар садыг черлери 68 санның кредит талазынга база 46 санның дебет талазынга садыпкан бараанны биле садып алган бараанының аразында ылгалган өртээнге салдынган үндүрүгүнүн түүн көргүзер.

Боттарының дөрт бүдүрүлгезинге хамаарышпас өске ажыл-агый чарыгдалдарынга ажыглаан бараанларга салдынган үндүрүгү 68 санның кредит талазындан ол үндүрүгү дугаар тускай акшаландырыышкын санының дебет талазынче демдеглей бижиир. (социал хандырылгага ажыглаар фонд, капитал салыышкын фондузу дээн ышкаш). А бир эвес ол бараанларны үндүрүгден хостан чүүлдерге ажыглаан болза, 20, 23, 44 саннарның дебет талазынче база 68 санның кредит талазынче демдеглей бижиир.

Кол хөреңгини садып ап турган төлөөн үндүрүгү ол кол хөреңгиниң бот-унезинге немээн өртекти каткаш, 68 санның дебет талазынче, а 01 санның кредит талазынче демдеглей бижиир.

68 санның кредит талазынга артып үүнүп келген сальдону күрүне бюджединче шилчиткеш, 68 санның дебет талазынче база 51 санның кредит талазынче демдеглей бижиир.

Номнарга, журнал-ордерлерге, ведомостарга болгаш бухгалтерияның өске-даа регистрлеринге немээн өртектен үндүрүг ылап-ла тускай одурууга турар ужурлуг.

Хулер-оол ХЕРТЕК.
Тыва Республиканың үндүрүг инспекциязының килдис начальниги.

Ачы-дуза чедирилгези

ИЗИГДЕ ШЫДАШПАС ХИРЕ, СООКТА ДОҢАР-ДЫР...

Амыдыралдың кандыг-даа адырында өртектериң улгатканы-биле чурттаарынга четчир акша ажылдап алыры бергелээн. Улуг өртектиг чемнерни чон албастаан. Чунар-бажыңнарже шоолуг барбастаан. Баш дүгү таарар черлер ээнзирээн, оочур безин чок болган.

Ажылымче баар орук аксында, Кызыл хоорайның теп баш таарар черге «кижи бажы кизирт» болур чүве. Бир эртен аңаа чеде бээримге, зал ээн. Кижи чок болган-дыр дээш, амыраарым аажок.

Мастериң чалаптарын манап олуруп алдым. Эр улус залындан кым-даа үнмээн. Элээн үр болганда бакылай бердим.

— Кириңер, кириңер! — дээш, мастер олурган черинден тура халыды.

— Бөгүн улус эвээш болган-дыр аа?

— Ам улус келбестей берди. Өртээ оскен болгай.

Ол аразында мастер канчаар таарарын менден айтырган. Моон мурнунда үениң негелдезинге дүүштүр чараштыр таартып чораан кижи мең. Ынчаар таарып кагза ажырбас боор оң дидим.

— Ам модель ёзугаар таартыр болзунарза, 25 рубль төлээр силер — дидир.

Ам канчаар, бир олурупкан кижи: — «Чаа!» дидим.

Кижи ортузу чеде берген херээжен кижиниң машинказының даажы шиилээр. Оон соонда хачы шаккылаар болду. «Чаа өртекбиле таарган баш кандыг болур чүве ирги» деп бодап олурдум.

Үр-даа болбаанда бажым дүгүн таарып дооскаш, одеколон чаштырар силер бе деп айтырды. «Ийе» дидим.

— Кандыызын?

— Силерде кандыг барыл?

— «Красная Москва», «Шипр» — дээш, каш-каштыг адалы.

— «Шипрге» ынак кижи болгай мен — дээш, ону чаштырып бээрин диледим.

Бажым дүгүнче, арнымче чаштырып-чаштырып, дырап кааш бодунуң наряд саазының долдура берди. Чээрби сес рубль болду.

Мээң бажым таарып берген херээжен кижи төп баш таарар черниң эргелекчизи болду. Ам-на ажылының дугайында чугаалажып эгелдивис.

— Бо черге ажылдаа-ла чээрби чыл ажа бердим. Менден-даа улуг стажтыг кижилер бар. Раиса Андреевна Базыр 25 чыл ажыр ажылдап тур. Мен оон өөреникчизи турдум. Бистиң кижи саны арбын. Эр болгаш херээжен залдарда чээрби кижи баш таарар ажылда хаара туттунган.

— Баш дүгү таартырының өртээ улгаткан-дыр. Бо талазы-биле үүнү чугаалап болур силер, Валентина Семеновна? — дидим.

— Кышкы үеде улус эвээш келир. Баш дүгүн тазарты таарып каарга, доңар хире боор. Ынчангаш хөй кижи келбес. Чайын хөй болур. Баш дүгү узаарга изии кончуг боорга-ла, ындыг боор он.

— Ам план күүселдези база бар-ла ыйнаан. Бо январь айда кайы хире болганыл?

— Бистиң планывыс 1200 рубль. Ону мөлдүккалдык күүсеткен бис. Шалыныбысты боп алыр бис. Ийи аштажчыга база оон бээр бис. План күүселдиптерге, хуу база немеп бээр. Ажыы-биле чугаалаарга, амыдыралга четпес чүве-дир ийин. Чамдыкта сүт безин садып албас-тыр бис. Өртээ аар-дыр.

— Эр кижи баш дүгү таартырга чеже апарганыл, моон мурнунда чартык бокс болгаш аныяктарыы кылдыр таартырга 40 көпеек турду, оон бичин өскенде 1 рубль 30 көпеек турду?

— Ам эң-не чиигги 3 рубль ажа бээр. Оон ангыда келген кижиниң чагыын ёзугаар күүседир болза, оондаа хөй. Баштыг чуур, курдадыр, лактаар болза оондаа көвей болур.

— Херээжен улус бажын таарткаш, дыдырартыр болза үүү хирени төлээрил?

— Херээжен кижинин бажының дүгүнүң узун-кысказындан база хамааржыр. Химикаттарны кайы хире ажыглаан-дыр, оон чарыдалын база санаар. Олар 80-ден 130 рубль чедир төлээр. Химикаттарны Германилдан ап турар бис. Ынчангаш ооц өртээ улуг. Бистер 28 хууну немевээн бис, ону немептер болзувусса, оон-даа аартаар.

Бо бүгүнү төпте баш таарар черниң эргелекчизи Валентина Семеновна Елисеева ажыт-чажыт чогу-биле чугаалап берген. Оларның боттарының алыр шалыны эвээш болганда, инвалидтерниң болгаш Ада-чурттуң дайынының киржикчилериниң чалалгаларын ёзугаар бажыңнарынга барып, бажын таарып, чуп, дырап берип турар. Чалалганың хөлезини 6 рубль. Моон мурнунда 1 рубль 20 көпеек турган.

Чамдык аарыг кижилериң бажын дыдырартып чеде бээрге, дыдырартынмастай бээр таварылгалар база бар. Аарыг кижи канчаар аарып турарын, бодунга эптиг болуруп, баш удур чугаалап каар болза эки деп, эргелекчи чугаалап олурар.

Өртек улуг дээш баш дүгү таартпас эвес, чон мурнунга бодукну чараш кылдыр көргүстүнер дээр болзукза-ла, баш дүгү таарар черге базып чеде бээр сен. Ачы-дузаны ажыглаар апаар. Баш таарыкчыларының боттарының баштарының дуктерин көөрге, дыкала чараш кылып алган-дыр. Адаарганчыг-даа чорду. Кижи бүрүзү ындыг болган болза деп күзеп артым.

Монгуш ОЛЗЕЙ-ООЛ.

Уин-оол Андреевич БАВУН-ООЛ

1992 чылдың февраль 6-да, амыдыралының 65-ки чылында үр болгаш аар аараанының соонда, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, пенсионер Уин-оол Андреевич Бавун-оол мөчээн.

У. А. Бавун-оол 1927 чылдың июнь 18-те малчын араттың ог-бүлезинге төрүттүнген. Ол бодунуң күш-ажылчы намдарын Таңды районуң М. С. Буденный аттыг колхозунга 1946 чылда тевежи, чылгычы боп эгелээн. 1950 чылдан бээр С. К. Тска аттыг совхозтуң хойжузу, У. А. Бавун-оол бодунуң күш-ажылга кызымак болгаш кайгамчык ак сеткилдиг чоруу-биле малчын мергежилдиң чажыттарын дүрген шиңгээдип алган. Хөй-хөй чылдарның дургузунда ол малдың баш санын четче камгалап, хураган бүрүзүн менди алыр талазы-биле эки көргүзүглерни чедип ап, ажыл-агыйның, республиканың экономиказынга улуг салышкынны киргген.

Мал ажылының мурнакчы арганларын ажылап тургаш, хой ажылының продукциязын будүрерин көвүдедиринге хууда улуг салышкыны, доктаамал эки көргүзүглерни чедип ап келгени дээш У. А. Бавун-оолга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты тывыскан. Мал ажылының аныяк кадрларын белеткээри дээш ол доктаамал сагыш-салып, оларның чедишкиннеринге өөрүп, хойжу ажылының чажыттарын чедип алырынга дузалап чораан. Ол аныяктарның дагдыныычызы, үлегерлиг ада чораан.

У. А. Бавун-оол хөй-нити амыдыралынга идеп-кейлиг киржип чораан. Ол СЭКП Тыва обкомунуң, Таңды райкомунуң кежигүнүнге, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгудуп чораан.

У. А. Бавун-оолдуң күш-ажылчы чедишкиннери күрүнеңиң бедик шаннаалдары-биле демдеглеттинген. Ол Ленин орден-биле, медальдар-биле, еске-даа шаннаалдар-биле шаннаткан. Аңаа «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» үндүлүг атты тывыскан.

Шылгарааңгай ажыл-ишчи малчын, шынчы, ак сеткилдиг эш Уин-оол Андреевич Бавун-оол дугайында сактыышкын бистиң чүректеривиске кеззэ мөңгеде артар.

К. А. Бичелдей, Ш. Д. Ооржак, Ш. П. Куулар, В. О. Оюн, В. Д. Хемер-оол, И. Г. Лавриненко, С. Д. Киров, Т. Ч. Норбу, Б. Д. Сат, Т. А. Хуналанов, В. К. Ооржак, П. В. Астафьев, Д. Д. Даваа, Ю. Н. Зюзин, С. С. Тамдын-оол, В. О. Янчат.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Понедельник

ФЕВРАЛЬ 10
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.00 «Эртен». 8.30 Мультфильмнер. 9.10 «Калбак-кара кадыны». Уран-чечен телефильм. 10.40 Улустуң тоолдары болгаш янзы-бүрү чурттарның притчалары (Индонезия). 10.50 Концерт. 11.35 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.00 Медээлер. 12.20 Мультфильм. 12.35 «Телемикст». 13.20 Рашида Идрисова ырлаар. 13.35 Чемпионнар-биле кады. 13.50 «А, Балнованың концерти». 14.50 «Станция хайгааракчызы». Уран-чечен телефильм. 15.55 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 18.05 Медээлер. 18.35 «Шаанда, шаанда...» 19.00 Делегей телемарафонунга уткуштур. 19.20 «Калбак-кара кадыны». Уран-чечен телефильм. 20.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.25 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 23.00 Хокией. 02.00 Медээлер. 02.25—03.45 «Чаа студия».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Ажылгыр-тывыштыг кижилериң үези. 9.20 Итали дыл. 9.50 Хостуг үеде. 10.05 «Ажык делегей». 11.20 Олимпиада дневниги. 11.50 Барымдаалыг фильм. 12.10 «Японнидан көрүш». 1-ги кезээ. 12.40 «Компьютер-биле диалог». 13.10 — 13.55 «Орус сезонынар».

* * *

16.45 «Уругларга дамчыдылга» (француз дыл кичээли). 17.45 «Менеджерлер школазы». 18.15 «Сөс дилеп тур мен».

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Сайзанак». 19.00 Мультфильм. 19.10 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.25 «Пушкиниң сөөлгү оруу». 21.25 Олимпиада дневниги. 23.55 Реклама. 00.00 Медээлер. 00.25 Олимпиада дневниги. 00.55 — 02.40 «Маргыжыышкын».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 Т. Ин. Ко. 18.45 «Кыдыг-кызыгаар». 19.30 Хостуг үеде. 19.45 Хүнүүне байырлал. 19.55 Реклама.

КЫЗЫЛДАН

20.00 Мультфильмнер. 20.30 Музыка. 21.00—23.00 Уран-чечен фильм.

Вторник

ФЕВРАЛЬ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.00 «Эртен». 8.35 Мультфильм. 8.50 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 10.10 Телешин. 11.40 Мультфильм. 12.00 Медээлер. 12.20 Концерт. 13.15 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 Ритмиг гимнастика. 14.30 Танцы тевер кижиниң байырлалы. 1-ги кезээ. 15.30 С. Франк. 15.45 Садыг одуруу. 16.00 «Блокнот». 16.05 «Бо силерге херектиг бе?». 16.20 Ольга Ивановың кичээлдери». 16.35 Концерт. 17.00 Мультфильм. 17.15 Концерт. 18.00 Медээлер. 18.20 «Кадыкшылга багай салдарлыг агаар». 18.40 Мультфильм. 18.55 «Херек бижии». 19.15 Режиссер Г. Данелияның фильмиери. 20.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.25 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 22.00 «Таныжылга». 22.55 Чаа рубрика. 23.25 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 01.00 Медээлер. 01.25 — 01.55 Е. Ласько.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Француз дыл. 1-ги чылы. 8.50 Хостуг үеде. 9.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 9.35 «Делгем». 10.20 Олимпиада дневниги. 10.50 Уругларга дамчыдылга (француз дыл кичээли). 11.50 Кышкы Олимпий оюннары. 12.30 Тараачыннар айтырыы. 12.50 «Маргыжыышкын». 14.35—14.50 «Баррикадная кудумчузунда».

* * *

18.10 Т. Ин. Ко.

КЫЗЫЛДАН

18.25 Мультфильм. 18.35 «Чоннуң социал камгалалы». 19.00 Медээлер. 19.15 «Эквиенер!». Информастыг программа. 19.45 Байырлыысты хүлээп алынар. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.20 Хүнүүн-не байырлал. 20.30 Каттырынчыг төөгүлер. 2-ги дамчыдылга. 21.05 «Ажылгыр чарылгачы». 21.20 «С. Ходорович болгаш ескелер-даа». 21.45 Кышкы Олимпий оюннары. 22.45 «Мени чиигги-биле садып-каннар». 23.25 Олимпиада дневниги. 00.00 Медээлер. 00.20 Реклама. 00.25—01.55 Кышкы Олимпий оюннары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.25 Россияже кериүүлү. 18.40 Хөй-ниитиниң саиал-оналы. 18.55 Информастыг-анализтиг программа. 19.25 Авто-шоу. 19.55 Реклама.

КЫЗЫЛДАН

20.00 Мультфильмнер. 20.30 Медээлер, реклама. 20.40 «Үениң судалы». 21.10—22.40 Уран-чечен фильм.

Среда

ФЕВРАЛЬ 12
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.00 «Эртен». 8.35 Мультфильмнер. 9.10 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 10.30 Чемпионнар-биле кады. 10.45 Уругларга фильм. 11.50 Улустуң аялгалары. 12.00 Медээлер. 12.20 «Провинциядан көрүш». 13.10 Чергелешкек чурттар. 13.55 «Чедишкинни канчап чедип алырыл». 14.10 «Блокнот». 14.15 «Телемикст». 15.00 О. Воронец ырлаар. 15.20 «Арыг иштинде киш-кулаа». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 16.40 Мультфильм. 16.45 «Реформа: неделя санында». 17.35 Марина Капуро ырлаар. 18.00 Медээлер. 18.20 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 19.00 Мультфильм. 19.30 М. Суворова ырлаар. 19.55 Кыска метражтыг фильм. 20.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.20 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 22.15 Телефильм. 22.40 Концерт. 23.15 «Кежээки альбом». 23.50 Музыканың келир үези. 00.20 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 01.00 Медээлер. 01.25 Телефильм. 01.35 Кышкы XVI Олимпий Оюннары. 02.10—04.50 Хоккей.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Немец дыл. 1-ги чылы. 8.50 Немец дыл. 2-ги чылы. 9.20 В. Соломин. 10.20 Олимпиада дневниги. 10.50 Хостуг үеде. 11.20 — 12.15 Кышкы Олимпий оюннары.

* * *

15.15 «Амыдыралдың күзү». 15.30 Т. Ин. Ко. 15.45 Россияның парламент медээзизи. 16.00 Кышкы Олимпий оюннары.

КЫЗЫЛДАН

18.00 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 18.40 Медээлер.

МОСКВАДАН

18.45 Политиктиг партиялар баштыннары. 19.40 «Депшириниң арганары». 19.55 Реклама. 20.00 Медээлер. 20.20 Хүнүүн-не байырлал. 20.30 Ю. Талансков. 21.10 «Петербург дугайында тоолчургу чугаа». 1-ги дамчыдылга. 21.50 Джаз-клуб. 22.20 Кышкы Олимпий оюннары. 23.55 Реклама. 00.00 Медээлер. 00.25—01.00 Олимпиада дневниги.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Анонс. 18.05 «Кыдыг-кызыгаар».

Четверг

ФЕВРАЛЬ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.00 «Эртен». 8.35 Мультфильм. 8.55 Кышкы Олимпий оюннары. 10.15 Кыска метражтыг телефильм. 11.05 Уругларның музыка клуву. 12.00 Медээлер. 12.20 «Кижи болгаш хоойлу». 13.00 «Блокнот». 13.05 «Телемикст». 13.50 «Бөгүн болгаш шаанда». 14.20 «Арыг иштинде киш-кулаа». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 15.50 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 17.30 Концерт. 18.00 Медээлер. 18.20 Делегей марафонунга уткуштур. 20.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.20 Уран-чечен фильм. 22.35 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 23.25 Телефильм. 00.30 А. Билль ырлаар. 01.00 Медээлер. 01.35 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 02.10 — 04.50 Хоккей.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Испан дыл. 1-ги чылы. 8.50 Хостуг үеде. 9.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 9.35 Дымковтуң ойнаарактары. 10.00 Фольклор. 10.20 Олимпиада дневниги. 10.50 Тараачыннар ажыл-агыйы. 11.20 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 12.45 «Кайгамчыктыг чурумал». 13.15 Дагта чуңгулаашкын. 14.15—15.15 Уругларга дамчыдылга (англи дыл кичээли).

* * *

16.20 Политиктиг партиялар баштыннары. 17.15 «Ажык хоорай». 18.00 Ансамбль.

КЫЗЫЛДАН

18.25 «Эквиенер!». Информастыг программа. 18.55 Бистин байырлыысты хүлээп алынар. 19.05 Медээлер. 19.20 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.25 Т. Ин. Ко. 19.35 Россияже кериүүлү. 19.55 Реклама. 20.00 Медээлер. 20.20 Хүнүүн-не байырлал. 20.30 Россия Федерациязының Дээди Совединиң сессиязында. 21.00 «Оглу дээш». 21.40 «Шалаховтуң номчуулар». 22.00 Олимпий оюннары. 23.00 СКБ. 23.10 Кышкы Олимпий оюннары. 00.00 Медээлер. 00.25—01.00 Олимпиада дневниги.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.25—19.25 «Маргыжыышкын».

КЫЗЫЛДАН

20.00 Уругларга программа. 20.40 Медээлер. 20.45 «Стоп-машина». 21.15 «Силерге ужуражылга». 21.40—23.40 Уран-чечен фильм.

Пятница

ФЕВРАЛЬ 14
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.00 «Эртен». 8.35 Мультфильм. 8.45 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 10.05 Уран-чечен фильм. 11.20 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 12.00 Медээлер. 12.20 «Аян-чорукчулар клуву». 13.20 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 Ансамбль. 14.25 «Блокнот». 14.30 «Бридж». 14.45 «Бизнес-класс». 15.00 Телефильм. 15.30 Мультфильм. 15.40 Силерни чалап тур. 18.00 Медээлер. 18.20 Кижи болгаш хоойлу. 18.50 «Мээң ог-бүлем болгаш өске-даа дириг амытанар». 6-гы сериязы. 19.20 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 19.50 «ВиД». 20.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.20 Экран мастерлери. 22.20 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 23.20 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 01.00 Медээлер. 01.35 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 02.10 — 03.45 «ВиД».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Ажылгыр-тывыштыг кижилериң үези. 9.20 Англи дыл. 1-ги чылы. 9.50 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.20 «Телеассамблея». 11.20 — 11.50 Олимпиада дневниги.

* * *

14.15 «Делгем». 14.45 «Дилетантылар диалогтары». 15.15 «Россияның культуразынга кым дузалажырыл?». 15.30 Компьютер-биле диалог. 16.00 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 18.00 «Россия ёзугаар хуужудулга». 18.15 Россияның парламент медээчизи.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Тыва телевидение чалап тур». 19.30 Медээлер. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.20 Реклама. 20.25 Хүнүүн-не байырлал. 20.35 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 24-кү сериязы. 21.25 Кышкы Олимпий оюннары. 00.00 Медээлер. 01.00 «Өске хары чурттар». 01.50 — 04.30 «К-2».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 Россия Федерациязының Дээди Совединиң сессиязында. 19.00 Чуруккуу. 19.30 Тайылбыр. 19.45—20.00 «Чуруккa тыртты-райн.

Суббота

ФЕВРАЛЬ 15
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.30 Ажылгыр кижиниң эртени. 8.30 Музыкалыг программа. 9.00 «Төп». 9.40 «Дээргиге багай сеткил». 10.05 Оперетта. 11.20 Делегей фестивалы. 11.50 МАР. 12.45 Видеодамчыдылга. 14.00 Медээлер. 14.20 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 15.55 Хаак спорту. 17.15 «ЭХ». 17.30 Телемарафон. 17.55 Уран-чечен телефильм. 19.30 Поэзия минутазы. 19.35 Мультфильм. 20.00 «Баштайгы көрүштен ынакшыл». 1-ги хүнү. 20.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.20 Уран-чечен фильм. 23.25 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 01.00 Медээлер. 01.25 Кышкы XVI Олимпий оюннары. 02.35—04.40 Фестиваль.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Бистин садывыс. 8.50 Баскетбол допчулалы. 9.20 Доктааткан үе. 10.20 Олимпиада дневниги. 10.50 Мультфильм. 11.00 Чөпшээрежилге. 11.40 Педагогиканы— бүгүдеге. 12.40 «Бурда модел» көргүзүп тур». 13.10 Уран-чечен фильм. 15.00 Видеодамчыдылга. 16.15 «Канчаар чурттаар бис». 17.00 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 Бодунуң конга кагар черинден. 17.40 «Боскониуң ужуралдары». Хөй сериялыг мультфильм. 3-кү сериязы. 18.10 Шулукчу В. Рубин. 19.00 «Познер болгаш Донахью». 19.55 Реклама. 20.00 Медээлер. 20.20 Хүнүүн-не байырлал. 20.30 Концерт. 21.50 Кышкы Олимпий оюннары. 22.45 Шин. 23.55 Реклама. 00.00 Медээлер. 00.20 Реклама. 00.25—01.00 Олимпиада дневниги.

АРГА-ЛА ХЕРЕК

Арат ажыл-агыйын тургузуп, ажыл-ишти шуудадыр алырынга арга-ла херек. Машина-техника аймаа тып алыры, араттарга болгаш тараачыннарга тоң бергедир. Моон соңгаар улам берге апаар чадавас. Кыварчаар материалдар чок болур болза, чеже-даа техника бар болза, өлүг капитал боп турар апаар-дыр-ла. Мен бодаарымга, бодувуста бар үүлүлерни ажыглаар болза, арат болгаш тараачын ажыл-агыйларга чиик болур ышкаш-тыр. Бистиң бо үевисте аът андазыннарын, илиирлерни совхозтарның, колхозтарның мастерскаяларынга, дарганнаар черлеринге кылып ап болгу дег. Демирдес дээрге чер болганда төктүп чыдар чүве-дир. Сигеп кезер машиналардан ангыда, кожуг херекселдерин кылып болурунуң аргазы бар. Черни хүннүн-не аңдарып турар эвес, ону аңдарар тракторларны херек үеде ачылап-даа алгай. А улуг эвес черлерни аът, шары андазыннары-биле аңдарып болур. Сигенни база трактор-биле кестирип алгаш, бөлерин грабль-биле бөлүп ап шыдаар.

Бичии чорааш, Улуг-Хемниң Торгалытта Иван Дудин, Иван Попов, Роман Железкин, Василий Чуруто олар аът андазыны-биле ер чарып, тараа өстүрүп турганын көрген мен. Ынчангаш, мен бодаарымга, арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар баштайгы дээзинде аът андазыны, грабль, илиирни боттары кылып, улуг тараа шолу чардырарда, сигеп кестиредде машина-тракторну хөлезилеп ап болур.

Ажылдаарынга арга-ла херек. Бар арганарны ажыглаар херек.

Биче-оол МОҢГУЛ-ООЛ.

Бай-Тайгадан медээлер

АМДЫЫЗЫНДА АРЫП БАКСЫРАВААН

Эрткен чылын «Кызыл-Даг» совхоз эът, дүк садарының күрүне чагыын ажыр күүсеткен. Совхозтуң күш-ажылчы көргүзүү эки болган: төрүүр чүс өшкүге онааштыр тозан анайны, бир баштан-на 1,2 килограмм дүктү кыргыш алган. Ындыг болганда бо чугула ажылда малчын бүрүзүнүң киргген үлүү эвээш эвес болган-дыр. Ылангыя хоочун малчыннар Байыр Эртине, Бочуй Сарай оларның коданнарында малдын күшденгели ам-даа арып баксыраваан. Олар чайгы үеде 20-20 тонна сигенни белеткээш, ону кыштагларына чедиргилеп алгылаан. Оларның кыштаглары барык кожа, Ооруг деп черде турар. Оон девискээри одар-белчирлиг, ыжык болгаш хүнээрек болганы өшкү малды өстүрүп, кадарарынга дыка таарымчалыг чер.

АЖЫЛ ДЭЭНДЕ КАРАК КЫЗЫЛ

Даанган ажылынга сагыш-сеткилинден бердинген, карак кызыл кижилер «Бай-Тал» совхозта эвээш эвес болдур ийин. Оларның бирээзи бо-дур: Маадыр-оол Бегзи. Ол мал ажылынга чээрби ажыг чыл болган. Хойжу кижиге эң-не берге үе — кыштан малды хүр ажырып алыры. Ынчангаш чайгы үеде Маадыр-оол Донгаковичнин хойну эки семиртип алыры, малга чем белеткээри, кажааларны, чурттарны бажыңын кышка удур белеткеп кылыры, септээри, кедер идик-хевин, одаар ыяжын, аъш-чемин баш удур тыптынары дээн чергелиг айтырыглар чайгаар-ла дүвүреди бээр. Ындыг болганда ону чогуур үезинде кылып алыр дээш ол кичээнгейин салып, боттуг хемчеглерин ап турар.

Хойжу мал кыштаглаашкынынга ыяк белеткенип алыр турду. Малдың одарын таарыштырар, суггадын үзүктелдирбезин бодаар. Ол ынчаар ажылдап келген. Чыллына дээрим ол. Амгы үеде оон кыштаанда шээр малда күш-деңгели баксыраан чүве чок. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ол ниитиниң малын кыштан хүр ажырып турар.

Хойжунун ниш март айда оолдап эгелээр. Ынчан ажылыш чымыштыг апаар.

Кан-оол ДЕЛГЕР.

Бай-Тайга район.

ЧҮТКҮЛҮ—АЖЫЛДААРЫ

Сиирен-оол биле Мария Байкаралар «Х Улуг хурал» совхозка 20 чыл ажыр малчыннап келгеннер. Ол үениң иштинде мал азырап өстүрериге-байлак арга-дуржулгалыг апарганнар. Ам оларның коданында төрүүр 325 хой бар. Оларның деңгели шыырак. Дарган-Хаа деп черге эрткен чайын семирти одарладып алганнар. Малчыннар боттарының күжү-биле малга бээр сигенни немей белеткеп, курлавырлаан. Ынчангаш кадарган хоюнга сигенни немей ойлеп берип-даа турар. Ынчаарга хойнуң деңгели кыжын белен суларавазы чугаажок.

Малчыннарның алган хүлээлгелери база белен эвес. Төрүүр 100 хойга онааштыр 100 хураганны, хой бүрүзүнден 2.5 килограмм дүктү алыр бодап турарлар. Чоокку хүннерге чедир малчыннарның коданында 150 ажыг хой төрээн. Хураганнары онча-менди доругуп турар.

Кызыл-оол САГАН-ООЛ.

Малчын.

ОРУЛГА АЛЫР ДИЗЕ

Тыва Республиканың ажыл-агыйлары орулга киирип ап болур хире курлавырлары боттарында бар хирезинде-ле ону четче ажыглавайн турар деп бодаар мен. Бир кол курлавыр — мал кежи. Чижээ, Овурну ап көрээл, Районнуң совхозтары, харын-даа хуу кижилер белеткел конторазынга күрүне стандартынга дүүшпес алгы-кешти дужаап турар. Шак ындыг ажыл-херекчи эвес чоруктуң түнелинде, эвээш-биче-даа бол, орулганы чедир киирип албайн баар-дыр. Совхозтарның дужаар дээш эккелгени алгыларны көөрге, ол-чиге кезип, довуракбокка борап каан, азы сойгаш дораан хербээнинден, дырыштыр кадып калган боор-дур. Ындыг алгыларны белеткел черлери албайн баргылаары черле чөп.

Бир эвес оларны хүлээп аптар болза, чүгле карылга боор, ол-ла-дыр. Мен бодаарымга, малдың кежин стандартка дүүштүр белеткээрин малчыннарга совхозтарның тускай эртемниглери өөредири чугула болуп турар. Кешти канчаар соярын, канчаар дузаарын, херерин айтып бээр херек. Ылангыя ол аныяк кижилерге улуг дузалыг болуру албан. Шынарлыг кешти дужаар сорулга-биле аңаа негелделер турары чугула деп бодаар мен. Ол негелделерни күүсетпээн малчынга материалдыг торгаалдан онааза-даа кандыг боор ынчаш. Бир эвес склад эргелекчизи багай шынарлыг кешти хүлээп аптар болза, аңаа база харыысалга хүлээдир херек.

Сөөлгү үеде совхозтар мал согар черлиг тургулады. Ынчалза-даа ол ажыл ара кагдынган. Ам бо рынок үезинде ону катап «диргискеш», кеш болбаазырадып кылыр биче цехтер ажыдын алыр болза, ажыл-агыйга дыка ажыктыг деп санап турар мен.

Найтын-оол ДАМДЫН.

Өвүр район.

Бөмбүрзектиң судалы

ВАШИНГТОН. АКШ-тың президентизи Дж. Буш чурттуң Украинага элчини кылдыр 42 харлыг Роман Попадьюкту томуйлаар деп шиитпирлээн. Делегейниң ийги дайынының соонда, АКШ-ка көжүп чеде берген кижиниң оглун ынаар деп-шиткени америк-украин харылзааларны быжыглаарынга идиглиг болур боор деп бодааны база чадавас.

МЕХИКО. Сальвадорда чепсектиг күштер-биле тура халыкчыларның аразында чөрүлдээлерни тайбың шиитпирлээриниң бирги үе-чадазы доозулган. КНО-нуң шериг хайгааракчыларының хыналдазы-биле «ангылааныың» соонда, чазак шериглери чурттуң девискээриниң 100 кезек черлериде, а Фарабундо Марти аттыг национал хосталга күштериниң кезектери — 50 черлерде моонелген. Делегей төлээлекчилериниң үнелеп көргениби-биле, «ол ворудуг шуут таарымчалыг байдалдарда болгаш айыттынган хуусаазындан эрте доозулган».

СОФИЯ. Болгарияның улусчу хуралы өнчү эргезиниң талазы-биле ийи хоойлуну хүлээп алган. Таакпы кылыгларын, нефть продуктуларын болгаш арага аймаан бүдүреринге болгаш садарынга күрүне монополиязының дугайында хоойлу ёзугаар национализастаан өнчүнү мурнуку ээлерине эгидери көөдүнген. Кинематография болгаш ном парлаарының дугайында хоойлу база күштүг бооп кирген.

ВАШИНГТОН. АКШ-ның камгалал министри Р. Чейни Гувер институдунга чүве чугаалааш. Кубаның удуртукчузу Фидель Кастро мурнундагы Совет Эвилелиниң талазындан деткимчени чидиргени-биле эрте-чагырга үр туттуна албас боор деп бодаалы илереткен.

КНО. КНО-нуң Айыл чок чорук Чөвүлели Молдова республиканы КНО-нуң кежигүнүнге хүлээп алыр кылдыр Кол Ассамблеяга саналдаар деп шиитпирни хүлээп алган. Ол-ла хуралга Туркмен республиканы КНО-нуң кежигүнүнге хүлээп ап болурунуң дугайында айтырыгны сайгарып көөр кылдыр бодунуң чаа кежигүнүнге хүлээп алырының талазы-биле комитединге даалга берген.

Оон мурнунда Айыл чок чорук Чөвүлели КНО-нуң кежигүнүнге Казах, Кыргыз, Узбек, Армян болгаш Таджик республикаларны хүлээп алыры-биле Кол Ассамблеяга саналдаан.

Ол чеди мурнундагы совет республикаларының дилээн КНО-нуң Кол Ассамблеязының февраль төнчүзүнде бодунуң ажылын катап уламчылаар 46-ты сессиязынга хандырыптар чадавас.

(СЭТА).

Арынның шүлүктери

АК-КӨК ШААЖАҢ БУЗУНДУЗУ

Эрги хонаш чуртум сактып,
Эргип көрүп чедип келдим.
Өвүс орну, ожук хүлү
Өзүм-баарым саргыдыпкан.

Кадаан баглааш ирип
калган,
Кажаа өдээн өлеп шыпкан.
Адыр дытка асканывыс
Аттың бажы куурарган.

Чашпан, сиген аразындан
Шаажаң бузуу кылаш
кынды.
Кырган-ачам хөөмейлээн
дег,

Кыскыл аңгыр эдип эрти:
—«Аныламда Моолга
чорааш,
Ак-көк шаажаң белек алдым.
Ажы-төлге арттырар дээш,
Аптаралап шыгжап чорудум.

Сагыызынныг өнүүм кижи
Самбай кадак тудуп сунгаш,
Кыдат шаажаң эрини долдур
Хымыс кудуп берген чүве».

Шаажаңывыс бузундузун
Чайырыкдан танып каапкаш,
Доозун, каъгын аштап
чүлгээш,
Тэптап көргеш, хойлап
алдым.

Алексей АРАПЧОР.

КҮЗЕЛ-СОРУК БОТТАНЫ БЭЭР

Ала частың кадыы кээрге,
Аштап суксай бербес бис бе?
Күстүң хүрү элбек байлаа
Хүнезинге четчир деппе?

Часта, күсте барымдаа чок,
Чаңгыс деминг болур болза,
Эътти-чемни, идик-хептн
Элбекшидер ажыл ол-дур.

Чараш хептн далдап кедип,
Чаңгыс шилге хойну орнап,
Тергини диген чурттагдавыс
Дедир кээрни манаваңар.

Экономика, рынок, аренда...
Элдеп сөстер тыптып келди.
Эвизи бе, багайы бе?
Элдепсинген хереэ чок боор.

Шыны херек, чөптүг чүве
Шыдавыже сайгарлы бээр.
Күштүг холдар узаныыдан
Күзел-сорук боттаны бээр.

Донгак ДЫРТЫК.

СОЛДАТ ООЛДУҢ ЧАГЫЫ

Даглар ажыр Тыва черден
Талыйты-ла ырап ор мен.
Ынчалза-даа сагыжымда
Ынаам сен-не кирер-дир сен.
Чаа черге доктаал ал-ла,
Чагаалардан шуудайн,
сарыым.
Өпеязывыс—Долааналың
Өзүлдезин бижи, сарыым.
Саян ажыр чанган куш дег,
Чагааларын шуушкан тудум,
Солдат менээ сорук-күштү
Соккан чүрээм ынчан немээр.
«Бажаларым» оолдар сени
Бажын доза бээри чадап,
Долааналарым адазы бар.
Дораан кээр деп харыылаар
сен.

Борис КУУЛАР.

КЕЗЕМЧЕ

● Шоодуг ●

Эдертип чораан адазының бир малчын аалдан «эзеңгизин дыңзыдыпканын» Аяс эскербээн. Суурунче ээп чанып олурда, орукка машинаны согур душ бооп, шагдаа доктаадыпкан.

— Буруулуг болдум, дарга. Чүгле аас чыттыг чүведир ийин. Дуу ол малчын сугга аалчылар келген, аваа аас дегдим. Хемчег албайн, өршээп көр — деп турда-ла, шагдаа машинаның ниити байдалын база хынап көргеш:

— Моон соңгаар руль артынга арага ишпес, машина-техниканың эки байдалдыг эдилезин дээш кеземче-дир — дээш, Маскырның чолаачылаар эргезиниң талонунуң азыында бир көзенекти шагдаа үттээш, сунган.

Бир дугаар кеземченин ол хире шыңгыы болганынга мунгарап, ам черле орукка арага ишпезин оглунга аазап, «Ам орукка арага ижипсимзе, талонда көзенектерниң шуптузун-даа үттей идип каапса, хомудавас мен, оглум» — деп каап, халдып олурган.

Сөглээн сөзү ёзугаар ол үр үеде арага амзаваан. Бир-ле катап Маскыр кудалаан улус сөөртүп чораап, улустың «албадаарынга» шыдавайн апкан. Улаштырган.

Эртен оттуп келгеш, канчап чанып келгенин сактып чадап чыда, ажыл шагы келгенин көргеш, тура халаан. Кеттингеш, чоруур деп тура, карманында документилериниң чогун эскерип кааш, кадайындан:

— Мээн документилерим шыгжап кагдың бе? — деп айтырган.

— Ачай, бо—дизе-ле оглу Аяс ачазының документилерин тудуп алган удуур өрээлден маннап орган.

— А мону, ачай, сени моон соонда арага ишпезин дээш, мындаагы шагдаа дег, үттегилеп кагдым. Шуптузун — дээш, адазынче кыдыында көзенектериниң шуптузун үттеп каан чолаачының талонун сунган.

Маскыр карактарынга бүзүревейн, талонунче кайгап алган турда, оглу оон чаазаан:

— Ачай, арагалааш-ла чаңгыстап үттеп турарының орнунга шуптузун хары угда үттеп каапкаш, арага ишпеске эки-дир ийин. Ам арага ижер дээрилге, үттээр чер талонунда чок — дээш, ачазынче удур көрүп алгаш турган.

Маскыр аңгадап калган турда, кадайы келбишаан Аястың ужазынче бар-ла күш-биле часкапкаш, кончуттунган:

— Ачаңның талонун чуге үттеп каапкан сен. Бир кышты кыштады өөренип: хөй акша-төгерик чарып турган чедип алган чүведир.

— Ынчанма даан, авазы, Аяс кандыг буруу кылып каанын. Буруулуг кижи мен ышкажыл мен, ыглава, оглум, —дээш, ыглай берген оглун Маскыр аргалап, уламчылаан. — Алды харлыында адазын кижизиле бергенде, Аяс эр-хей боордур. Ындыг оолдуг кижи ажыл кайын мүнзаар, чүгле чолаачылап шыдавас дээрден башка.

Сеткилинде хомудалын чажырып, Маскыр оглун часкарып каттырган. Аяс ыызын чидирип алза-даа, ачазы эзирик кээрге, авазының мунгарааш, ыглап турганын сактып келгеш, а ам ачазын арага ишпезин дээш хемчег алырга, незинин ажыпып турарының утказын бичин Аяс билип чадап каан.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.
Сарыг-Сеп суур.

НАЙЫРАЛ

Чечен-кыс ортумак школаны дооскаш, «Өөренир бе, ажылдаар бе?» деп айтырыгны бодунга салдынган. Ам бо берге үеде ырак-узак хоорайларга өөренири берге болбайн аан. Аъшчем, идик-хеп, орук шүүдели дээш, кандыг чарыгдалдар турбас дээрил. Чечен-кыстың ада-иези Солчурнуң кызыгаар чоогунда кадырберт даглар аразында турар. «Ындыг эвес, бо чылын авам, ачам сутта дузалажып, малчынгып, хой кадаржып кыштаңгы-дыр» деп дорт шиитпирлеп алган.

Кыштагта көжүп келгениниң дээрезинде инектер ыызыртынмас, ырап чоруй баар, хойлар маннаган — оът баштап, даглар ажып, ыраганы хөлчок. Ооң кадында едек болер, кажаалар сыскыыр, ыяш чыыр — ажыл дээрге баш дүүнден хөй. Мал-маган бир ай ашкан соонда, аал-модаңынга тааржып, шуудай берген. Чечен-кыстың дүңмалары Урана, Алын-оол суглар школада өөренип турардар, өйлеп-өйлеп суур кирип, дүңмаларынга ужуражыксай бээр, аъш-чем, идик-хеп апарып бергеш кээр. Чечен-кыс хойну ачазы-биле эвлечежип алгаш кадарар турган.

Оларның аалдарындан ырак эвесте, кызыгаар ындында моол коданнар хөй, ылангыя малчыннар Бады-Очур, Мацнай-Дөрбет... дээш, аалдар-ла хөй, чамдыкта кызыгаарга моол кадарчылар болгаш аъттар хавырган моол хамаатыларга бола таваржы бээр.

Моолдар, тывалар аразында эптиг-найыралдыы хөлчок, моолдарның инектери Чечен-кыстың ада-незиниң коданынга хонгаш-даа, чоруй баар, удур-дедир малмаганын карактажыр.

Чечен-кыс бир-ле хүн Моол кызыгаарында Иштии-Хана дагларынга хой кадарып чоруурга, алдыыртан өрү шодаң-шокар аът муиган аныяк оол хураган кежи тонунуң эдектерин курунда кызыдып алган девиржидип чоктап орган. Бо-даа бо аалдарга келген чорумал чүве болгай аан деп бодаап. Демги оол чоокшулап келгеш:

— Сайн байнуу! — деп мендилээн, харыызынга Чечен-кыс бажын согаш кынып каан. Моолдап, «Адың кымыл, аалын кайдал?» — деп, амдыы оол айтырыг салган. Чечен-кыс моолдап чугаалаарга, дыңнап билирдаа болза, ыыттаваан. Кезек тургаш, ол оол орустап эгелээн.

— Где живёте, как вас зовут? — дизе-ле, дыка эки орустап чугаалаан. Чечен-кыс элээн ыыт чок тура, харыызынга орус дыл кырынга аалының кайда турарын, ким дээ бодун адаарын харыылап берген. Демги моол оолдуң адын Лхасүрэн дээр болган, база-ла эрткен чылын Улангом хоорайга ортумак школа дооскаш, ам ол ында профтехучилищеде слесарь эртемге өөренип турар болган. Дыштанылга үезинде ачазы Бады-Очур сугда чедип келгеш, хой кадаржып турары ол болган, арта-ла чаңгыс чылдыг, чажыттар болганнар.

Моолдар эрги чаңчылдарын сагыыр, идик-хептери безин эрги олчаан, дилги кежи бөрттүг, хураган кежи тонтуг, кадыг идиктиг, торгу курлуг, кеттингениң чылыы халчок, мунган аъды шодаң-шокар, шилгедек, бажында моңгун үүген, чулларлыг, эрги моол-эзерлиг, ындазында аъттың эрези аажок, девиржидип турар. Оолдуң шоваазы база аажок кылдыр көзүлген. Оол ынчан тура, хойнундан көк өөнүг, бажында шил иштинде бурганнар дүрзүзү сиилбээн чинчи уштуп эккелгеш, «белек-тир» дээш сунган. Чечен-кыс алыксаза-даа, кыс шинчизин көргүзүп, тутпаан. Лхасүрэн аъдындан дүже халааш, демги көк өөнүг чинчизин Чечен-кыстың мойнунга кедирип бергеш, «Силерге дыка таржыр чүве-дир, эпчоксунмаңар, мээң белээм болзун» дээш, аъттангаш, чооганы куду дүвүлендир тутсуп бады барган.

Чечен-кыс элдепсинип, соондан көрүп, чинчизин тудуп тура, хойларынче көөрге, шуужуп алгаш, аалче углай чорупкан. Аалга келгеш, оозун аптара иштинге чажыра суп кааш, чемненип алгаш, хойлар кажаалашкан.

Орайтай бергенде аптара иштинде чинчизин бүдүү көөрге, чырый берген, шынап-ла, көк-ногаан өө чырып чыткан. Бо хире чараш чырыы чоруур эртинезин мелээ берипкеш, чүнү бодап чоруур төл боор деп элдепсинип боданган. Ону авазынга-даа ыыттаваан. Дараазында хой кадарар үлүү келген, эртен хойну дурген ажыдыптар болза деп бодаарга-даа, чок чылбастааш турупкан. Ынчан тура, хой одарже үнген, авазы хойларын өске дагже углаптарга, албан-биле бажын доскаш, Лхасүрэн-биле ужурашканы даанче алгаш чорупкан. Ол хүн арай-ла бораныг хүн болган, дүүш чедип чорда, Лхасүрэн маваааны чүгүнден ажа халдып келген, оргазында инчеекти дүжүргеш, белек дээш, ийи чаа төрээн анайлар уштуп эккелген.

— Анайлар мөзэ херек чок, менде база бар деп арай ажыыксап харыылаан.

— Ол чүү дээриң ол, бо анайлар сээн анайларыңдыр, бо доң артында өшкүлер төрүп алган-дырлар — дизе-ле кара хөк чүве, «Мегелевеңер» дээнин безин эскербейн, доң кыры үнгеш барып көөрге, шынап-ла, «Хлеб-чиир» деп шолалыг өле өшкүзү-биле дузак өшкү төрүпкен болган.

— Четтирдим, Лхасүрэн! — дээнин безин эскербээн болгаш Чечен-кыс аянныг кылдыр Лхасүрэнче көргеш, хүлүмзүрээш, анайларын инчеезинче суга берген.

Олар моол-даа эвес, тыва-даа эвес, орус дыл кырынга аажок чугаалашканнар. Ынчан турда, хүн чүгүрүүнче кирипкен. Кандыг кончуг эскерилчел кижи ийик, Лхасүрэн хойларже көргеш, дөө база өшкүлер төрүй берген-дир — деп медээлээш, хойже чортуп чорупкан, а Чечен-кыс хойларынга чедип кээрге, түлүктей берген өшкүлер то каапканнар, а ам мырыңай 8 өшкү хары угда төрүп алган чыткан. «Ам канчап аалга чедирерил» деп, Чечен-кыс иштинде болаан, ооң бодалын Лхасүрэн эндевээнзиг:

— Мен аалыңарга чедиржип берейн — деп дилээн, Чечен-кыс эгенгензиг, «Ажырбас» деп хүлүмзүрээн.

Ам канчаар чаш анайлар инчеекке база сынмас, черге каптар эвес, иелээн инчеекте суккулап алгаш, хойларының соондан Чечен-кыстың аалынче чорупканнар...

Мадоп МОНГУШ.
Хандагайты суур.

Чечен чугаа

Красноярскиниң кооператив техникумунуң сургуулу Солаана Опаштың кроссвордун моон адаанда парладывыс.

ДООРА ДУРГААР: 1. Белүп каан сиген. 3. Тывала эм үнүш. 8. Цирк шөлү. 9. Чаа үнер чыл. 10. Моңгүн-Тайгала улуг арт. 11. Аажычан. 13. Мал чүзүну. 16. Үениң хемчээли. 18. Тыва чогаалчы. 19. Чараш ан. 20. Куш ады. 22. Тудугжунуң бир мергежили. 26. «Уйгу чок Улуг-Хем» деп номнуң маадырларының бирээзи. 27. Армениада бир хоорай. 29. Сава. 30. Малчын кижиниң эди. 31. Шыдыраа бодазы.

УЗУН ДУРГААР: 2. К.-Э. К. Кудажының чогаалы. 3. Херээжен кижиниң эдилези. 4. Кышкы ат. 5. Тыва оюн. 6. Бижимел харылзаа. 7. Ак чем. 12. Өө. 14. Тыва эр ат. 15. Дагылгалыг чер. 16. Бедигээштен агып баткан суг. 17. Торт кылырынга ажыглаар холуксаа чем. 21. Космонавт. 23. «Ак-көк хемниң кижилери» деп кинода бир кижи ады. 24. Совет авиаконструктор. 25. Америка чанында ортулук. 28. Куш ады.

ЭЛДЕПТИГ КАРТОШКА

Кызыл хоорай чоогунда, Улуг-Хемниң он талакы эринде, дилги фермазының элээн үстүнде садыларының болгаш огородуларның № 4 ниитилелиниң бир кежигүнү 1991 чылдың күзүнүнде бодунуң дача участогундан элдептиг болгаш улуг картошканы ажаап алган.

Ол картошканың хевири дорбелчинзимээр, калбак, узуну 19, дооразы — 17, кылыны—9 сантиметр, чаа дээрезинде дензизи—1 килограмм 700 грамм ажыг болган.

О. ОХЕМЧИКТИҢ сөзү болгаш фотозу.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.30 Ажылгыр-тывынгыр кижиниң суббота эртени. 8.30 Мультфильм. 9.00 Хроника-барымдаалыг фильм. 10.00 Эртенги музыкалыг программа. 10.30 «Төп». 11.10 А. Скрябиниң торуттуген хүнүнден бээр 120 чылынга. 11.40 «Эх». 11.55 Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 12.15 Ажылгыр-тывынгыр кижилер клуву. 13.30 Музыкалыг киоск. 14.00 Медээлер. 14.20 «Байлар база ыглажыр». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.20 «Эдерт». 15.50 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 16:15 Делегей телемарафонунга уткуштур. 16.30 Таныштырылга. 17.30 Режиссёр Г. Данелияның фильмнери. 19.05 «Баштайгы көрүштен ынакшыл». 1-ги хүнү. 19.45 Олимпийжилер балы. 20.45 «Тамчыктыг удукар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.20 Телешиниң баштайгы көргүзүү. 22.50 Кышкы XVI Олимпий оюнларының ажыдыышкыны. 00.45 Мультфильмнер. 01.00 Медээлер. 01.25 — 01.55 «...Бараалгаттым. А. Пушкин».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 «Увертюра». 9.00 Баскетбол допчулалы. 9.30 «Бис — хоглуг уруглар бис». 10.00 «Дисней Кристмас дошта». 11.00 Чогаадыкчы каттыжыышкынның көргүзүү. 12.00 «Мен маная моон соңгаар келбес мен». Уран-чечен фильм. 13.30 «Болунуң коңга кагар черинден». 13.50 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 6-гы фильм. 14.15 М-трест. 13.45 Мультфильм. 15.00 «Кадар он бир» видеодамчыдылга. 17.00 «Познер болгаш Донахью». 17.00 «Босконуң ужуралдары». Хөй сериялыг мультфильм. 18.25 Россия Федерациязының Дээди Совединиң сессиязында. 19.15 «Мени өчүп бериптилер». 20.00 Медээлер. 20.20 Медээлер. 20.25 Хүннүн-не байырлал. 20.35 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22-ги сериязы. 21.25 «Хоглуг уруглар чалап тур...» 22.15 Орус аян. 22.45 Реклама. 22.50 Кышкы Олимпий оюнларының ажыдыышкыны (Альбервилль хоорай). 00.45 Медээлер. 01.00 — 01.05 Реклама.

«Прогресс» деп бот. орулга-чарылгалыг биче бүдүүлге садыг-саарылга кылырын күзээннерни февраль 11-ден эгелеп өөредип эгелээр. Айтырыгларны 3-11-48, 3-68-75 дугаардыг телефоннарже долгааш, тодарадыр.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Вера (2 сериялыг) 9.40, 12.30, 15.20, 18.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: **Только ты живешь дважды** 9.00, 11.30, 14.00, 16.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Вечера на хуторе близ Диканьки 9.00, 12.00, **Экспедиция** (Румыния) 10.30, 13.30, **Терминатор** 15.00, 17.20, 19.40 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: Вера (2 сериялыг) 9.40, 12.30, 15.20, 18.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: **Только ты живешь дважды** 9.00, 11.30, 14.00, 16.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Вечера на хуторе близ Диканьки 9.00, 12.00, **Экспедиция** (Румыния) 10.30, 13.30, **Терминатор** 15.00, 17.20, 19.40 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 10-да

«НАЙЫРАЛ»: Шина — королева ажуглей (АКШ) 9.10, 11.20, 13.40, 16.00, 18.20 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: **Кобра** 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Терминатор 13.20, 15.40, 18.00 шактарда. **Улыбка солнца** 9.00, 12.30. **Кэй из ящика** 10.40, **Огненная корона** 14.10, 18.10, **Моя мама оборотень** 16.10, 20.10 шактарда.

Россельхозбанкының Тыва девизээр банкызы оон Самагалдайда банкызының эргелекчизи

Саглак Халбаевич
ЧЫЛБАК ООЛДУҢ

моонун-биле холбаштыр оон төвеллериниге болгаш чоок кижилериниге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

ТАТАМИ КЫРЫНГА УЖУГУУШКУН

«Ниндзя—«көзүлбес кижилер» деп үүлдүн адаанда улус мону сонуургаар болза, дараазында таэквондо дугайында үүлду үндүрер бис деп каан силер. Мен ниндзя дугайында дыка сонуургадым, ам бо таэквондо дугайында бижир болзунарза, шуут амыраар мен...» Хову-Аксы школазындан Орлан Машпалдырның чагаазындан үзүлү бо.

Ниндзяларның уран үүлү ниндзюнуң дугайында мурнында номерлерге үнген материалды аныяктарның сонуургаанын барымдаалааш, бо удаада көрей дайынчы уран үүл (азы бөдүүнү база билдингири-биле хүреш деп аал) дугайында үүлду очулдуруп бараалгалыр-дыр бис.

Таэквондо деп дайынчы хүреш бо үеде бүгү делегейде билдийгир апарган, а чогум ол көрей уран үүл эрте-бурунгу төөгүлүг. Археологтарның тыпкан үүлдеринден көөрге, ындыг хевирлиг тулчуушкун-хүрештер Көрей чартык ортулукка бистин эраның мурнунда-ла турган.

Бистин эраның эгезинде чартык ортулукка үш хамаалары-биле улам байыткан. VII үүс чылда кыдат шериглер халдап кирип келгенде, Пэкче база Силланың — туркустунуп келгениниң соонда, ындыг хүрештер дыка сайзырап эгелээн чүве-дир. Чижээ, Силлага Хваранг деп ниитилелди тургузуп алган бөлүк ызыгууртан бай кижилер хваранг-до дээр хүрешти чогаткан. Ол хүреш-тулчуушкунга тевер, шанчар, дискек-биле үстүрер дээн ышкаш амгы үеде ажыглап турар аргалардан ангыла, эгин, баш-биле үстүрер аргалар турган. Оон-биле чергелештир үүлге хваранг-донуң онзагай аргазы болуп турар арга база ажыглаттынып турган, ол дээрге демир удазыннар, а чамдыкта харын-даа инелер кады өөрүп каан чаш-биле кагар (ийиги таварылгада балыглар улуг болуру билдингир).

IV үүс чылда-ла Көрей чартык ортулукка буддизм быжыга берген, ынчан чепсек чок демисежир уран үүлдүн хөгжүүрүнге база нептерээринге хүрээлер улуг рольдуг болган. Буддизм-биле кады кыдат монах ламалар аваа боттарының хүрештерин эккелген, оларны тус чернин аргалар-биле ыраажыдыпкан — Когуре, Пэкче база Силланың — туркустунуп келгениниң соонда, ындыг хүрештер дыка сайзырап эгелээн чүве-дир. Чижээ, Силлага Хваранг деп ниитилелди тургузуп алган бөлүк ызыгууртан бай кижилер хваранг-до дээр хүрешти чогаткан. Ол хүреш-тулчуушкунга тевер, шанчар, дискек-биле үстүрер дээн ышкаш амгы үеде ажыглап турар аргалардан ангыла, эгин, баш-биле үстүрер аргалар турган. Оон-биле чергелештир үүлге хваранг-донуң онзагай аргазы болуп турар арга база ажыглаттынып турган, ол дээрге демир удазыннар, а чамдыкта харын-даа инелер кады өөрүп каан чаш-биле кагар (ийиги таварылгада балыглар улуг болуру билдингир).

XVIII үүс чылда Кыдат-биле харылзаалар үзүлген, дайынчы уран үүлдер бот-тускайлан хөгжүп эгелээн, ынчан көрей школаларның онзагай болгаш бир янзы үүлдери тодаран келген. Чогумма харын ол үеде көрей тулчуушкунуң эн-не онзагай үүлү тывылган, ол дээрге янзы-бүрү иарын халыштар болгаш агаарга согуг берип четтигилтери-дир. Кижи дуртту хире бедик халааш, тевери албан кылыр арга турган, ынчангаш эки мастер аътка орган кижини эзеринден чайлыг-ла дүжүр тептер.

1910 чылда Көрейни — нар эжелеп алган, ынчаар уламчылаан 35 чыл иштинде көрей дайынчы хүрештер сандараан, үүгле каш санныг школаларга арткан. Ынчалажок каратэдо аажок нептерээн. Делегейнин ийиги дайынының соонда, генерал Чой Хон Хи ол хүрешти көрей школаларның аргалары-биле бириктиргеш, оон түнелинде таэквондо тывылгай, ол атты очулдурарга «холдуг болгаш буттуг оруу» дээн, ону 1955 чылда болган дыл эртемденнериниң, төөгүчүлериниң база спортчуларның тускай хуралынга чогааткан чүве-дир.

Таэквондо национал спорт апарыл, оон мурнунда турган көрей хүрештерни барык үндүр кызыпкан, чижээ, таңгсу до-ну (сураггаан спортчу болгаш кино артизи Чак Норрис чогум-на ол школадан дайынчы хүрештерже бодунун базымын эгелээн, ол ынчаарда Көрейге турган америк шериг кезээнге албан эрттирип турган).

Көрей чурту ийи чарлы берген соонда, таэквондога база ийи угланыышкын тыптып келген. Мурнуу Көрей ТБФ (Таэквондонуң бүгү-делегей федерациязы) деп аттыг болган федерацияны тургускан, ында үүс ажыг чурт киржип турар. 1973 чылда Сеулга ТБФ-тин башкарылгазы-биле бир дугааргы делегей чемпионады болган, ийи чыл эрткенде база бирээни эрттирген. Оларга, билдингир херек, ук хүрештин үндезилекчилери тиилегилээн, чемпионнар малгыг шаңналдарны алгылаар турган: ордешер, амыдыралының бүгү дургузунда пенсиялар болгаш өске-даа кежиктер. Харын-даа чамдыктарны шиттирбес эрге-биле шаннаан-даа таварылгалар турган.

Ынчалзажок 70 чылдарның ийиги чартыында-ла Европа чурттуглар шыгыы удурланыкчылар апарган, ынчангаш делегейге мурнакы байдалын чидирбес дээш янзы-бүрү кажарлаашкыннарны үндезилекчилер кылып эгелээн. Чижээ, 1977 чылдың делегей чемпионадынга (Чикагога эрткен) хүреш дүрүмнеринге өскерилге кииргеш, көрейлер тиилеп алган; ийи чыл эрткенде, Зильдейфингеп деп герман хоорайга дөртку чемпионат эгелээр деп турда, каш шак артканда, олар дүрүмнерге чаа өскерилгелер киирерин оралдашканнар, ынчалза-даа чемпионат эгелери маргылдааларны ынчаарга шуут эрттирбес-тир дей бээрге, ам кээн сокааннар. 1983 чылда Копенгагенге делегей чемпионадының бирги хүнүнде мурнуу-көрей делегация шенектерге болгаш дискектерге тускай камгалал ажыглаарын албан болдурарын чедип алган, ол үүл европажылларга хеп-хенертен болган. А 1987 чылдың Хельсинки чемпионадынга бут-биле тепкени дээш (ол талазы-биле Мурнуу Көрейниң спортчулары кончуг шыырак) сан санаарының чаа системазын киирерин оралдашкан.

ТБФ-тин тургустунганының соонда, 1973 чылда ТУФ (Таэквондонуң улустар аразының федерациязы) тургустунган, ол дээрге Сонгу Көрейге турган угланыышкынның улам ыыйгы сайзыралы болган. Ол ийи федерация аразында чижип турар, олар аразында харылзаа чок, ынчангаш ук хүрешти Олимпий оюнларынга кииреринге шаптыктыг болуп турар. Сеулга 1988 чылда болган Олимпиадага таэквондо талазы-биле көөгүзүглүг оюннар болган, 1992 чылда Барселонага маргылдаа болур, оларның соонда ону Олимпиада программазынга киирер чадавас— чогум мында мурнуу-көрей хевириниң дугайында чугаа чоруп турар.

Баштай бодаарга, ийи угланыышкында онзагай ылгал чок ышкаш сагындырар —олла аргалар, бут-биле база хол-биле тевер азы кагар (шанчар) шимчээшкиннериниң үлүү база деп (чижек-биле 4:1). Кол ылгал ТУФ-та болза тутчуп турар кижилер бот-боттарынга үүгле дегжир кылдыр тевер азы шанчар, ынчалзажок долу күш-биле эвес, бир эвес күштүг болур болза, мөгени штрафтаар, чамдыкта маргылдаадан үндүрүптүп болур. ТБФ-ге болза удурланыкчылар долу күш-биле тулнур, согугнуң күжүн тодарадып турар электронуг херекселдиг хөрек камгалалдары, хол-хаптары база дискек камгалалдары кемдээшкин болбазынга дузалыг.

Чурум ёзугаар тускай хеп —кимоно чок кижилер (а оон өртээ ийи чүс хире доллар) маргылдааже кирер эрге чок. Ол ышкаш хүрештин хамык онзагай үүлдериниң аттарын, теориязын база төөгүзүн, сураглыг мастерлериниң намдарларын база ыяк билир ужурлуг.

Бистин чуртувуста таэквондонуң ийи угланыышкыны неллээ хөгжүп эгелээн. Чурттуг командалары, мөгелери делегей маргылдааларынга киржип турар. 1990 чылдың августа шилиндек команда Канадага болган делегей чемпионадынга киришкен, Ташкент чурттуг Батыр Мамедов хүлер медальды чаалап алган. Велага эрткен Европа чемпионадынга бистин юниорларывыс тос медальдыг, оларның иштинде бир алдын медальдыг болган. Оон соонда улуг улус аразында ындыг чемпионатка (Лондонга) Мамедов биле ооң чаңгыс черчурттуу Эдуард Ли дээди шаннаалдарга четкен. Оон аңгыда Англиядан бистин спорттуларывыс бир мөңгүн, беш хүлер медальды база эккелгеннер.

Таэквондонуң мурнуукөрей хевири база хөгжүп турар. Эрткен чылдың мартта Россияның болгаш чурттуң чемпионаттары болган шилиндек командавыс Иранга турнирге эки киришкен. Удавас ол таэквондо спорттуң олимпийжи хевири болу бээр, ынчангаш эки белеткел херегі билдингир.

М. ЮЛИН.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ГУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканы Дээди Совединиң Министрлер Чөвүлели. «Шын» солунунуң редакция коллективи.

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

Редакцияның телефоннары:
☐ Редактор — 3-43-34;
☐ Хүлээн алыр чер — 3-34-26;
☐ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
☐ харыысалгалып секретарь 3-34-92;
☐ оралакчызы — 3-45-93.
КИЛДИСТЕР:
☐ үлетүр — 3-34-49; 3-36-73;
☐ кедээ ажыл-агый — 3-41-16;
☐ социал айтырыглар — 3-36-82;
☐ культура болгаш улус өреднилге 3-39-15;
☐ ниитилел политиктиг — 3-34-98;
☐ улус депутаттар Советтериниң 3-36-25;
☐ медээлер болгаш спорт 3-41-23;
☐ чагаа — 3-39-03;
☐ очулга—3-34-39, 3-34-98;
☐ корректорлар — 3-34-19;
☐ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
☐ солун келбейн баргавда — 2-32-75;
☐ бухгалтерия — 3-37-11;

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк № 363305».

Тыва Республиканы Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының. херектериниң талазы-биле күүнге комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 29045 экз. Чагыг № 25.